

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Germaani-romaani filoloogia osakond

Eva Ingerpuu-Rümmel

**Prantsuse-eesti, eesti-prantsuse käeembleeme sisaldava žestiraamatu
loomine CD-l ehk liikuva pildi kasutamine žesti edasiandmisel**

Magistritöö

Juhendajad dotsent Silvi Tenjes ja dotsent Eva Toulouze

Tartu 2007

SISUKORD

1	SISSEJUHATUS.....	3
2	ŽEST, EMBLEEM JA KÄEEMBLEEM.....	6
2.1	ÜLDISED MÕISTED.....	6
2.2	EMBLEEM KUI TÄHENDUSKOMPLEKS.....	11
3	ŽESTIDE UURIMISE AJALOOST JA EKSISTEERIVATE ŽESTIRAAMATUTE TÜÜPIDE NÄITEID MAAILMAS	14
3.1	ŽESTIDE UURIMISE AJALOOST	14
3.1.1	Sissejuhatus	14
3.1.2	Antiikaeg.....	15
3.1.3	Keskaeg.....	16
3.1.4	17.–19. sajand.....	16
3.1.5	20. sajand.....	17
3.1.6	Žestide liigitajaid	20
3.1.7	Žestid ja kultuur	22
3.2	EKSISTEERIVATE ŽESTIRAAMATUTE TÜÜPIDE NÄITEID	23
4	ŽESTIRAAMATU KOOSTAMISELE EELNENUD UURIMISTÖÖ ETAPPIDE KIRJELDUS	30
4.1	ŽESTIDE KOGUMINE	30
4.2	KÜSITLUSE JA VIDEOEKSPERIMENDI ETTEVALMISTUS	31
4.3	KÜSITLUSE LÄBIVIIMINE	35
4.4	ŽESTIDE ANALÜÜS.....	36
4.5	ŽESTIRAAMATU TÄPNE IDEE JA TEHNILINE TEOSTUS	39
5	KOKKUVÕTE.....	44
6	RÉSUMÉ	47
7	KIRJANDUS.....	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

1. SISSEJUHATUS

Žeste¹, meie suhtluse tavapäraseid abivahendeid, uuritakse praegu igal inimasustatud mandril. Tänapäeval käsitletakse žeste keele osana ja seega ka verbaalse kommunikatsiooni osana, kuigi pikka aega pidasid teadlased neid mitteverbaalse kommunikatsiooni² valdkonda kuuluvaks (McNeill 1999: 5). Sõnaline väljendus oli sajandeid tähtsaks uurimisobjektiks, samal ajal kui žestid jäid tahaplaanile. Kuid juba 18. sajandi prantsuse filosoof Étienne Condillac (1746) tuli mõttele, et verbaalne suhtlemine pärineb käežestidest, mitte häälsustest. Eestil puudub pikem žestiuurimise ajalugu, kuid meie ainus doktorikraadiga uurija – Silvi Tenjes – tegeleb samuti keele žestilise päritolu uurimisega. Prantsusmaal, Ameerikas, Jaapanis – mitmel pool maailmas on ülikoolide juurde loodud uurimiserühmad, kes tegelevad ainult ühe kitsa ala uurimisega žestide valdkonnast. Žeste liigitatakse, kogutakse ning antakse välja raamatuna. Käesolev magistritöö püüab lisada tükikese sellele suurele uurimispõllule.

Antud töö eesmärk on tutvustada ühe žestiraamatu loomist ning sellele eelnenud uurimistööd. Võtsin kasutusele sõna *žestiraamat* seetõttu, et *sõnaraamat* viitab otseselt sõnadele pühendatud väljaandele. *Žestiraamat* on raamat, kus on süsteemselt esitatud žestid koos tähenduste, kirjelduste, piltide ja kasutustingimustega. Näiteks hispaania, inglise ning prantsuse keeles kasutatakse vastavalt *diccionario*, *dictionary* ja *dictionnaire*. Ilmselt ei ole nendes sõnades sisu ja pealkirja vahel sellist häirivat vastuolu ning ebakõla nagu eestikeelses *sõnaraamatus*. Ka venelased kasutavad oma žestiraamatu tähistamiseks sõna *slovar* (Grigoreva jt. 2001), kuigi *sõna* ongi *slova* vene keeles. Minu töös tähistab sõna *žestiraamat* nii neid teoseid, mis on paberkandjal, kui ka väljaandeid CD-l, DVD-l või Internetis.

Žestide kogumine ja jäädvustamine on oluline mitmel põhjusel. Maailm on mitmekesine ning võõrast kultuurist pärit inimesega kohtudes võivad tekkida arusaamatused, isegi kui me mõistame kõneldavat keelt. On vältimatult vajalik tunda kohalikke kombeid, söömisharjumusi, tabusid ning samuti keelega lahutamatu kaasaskäivaid žeste. Roger Axtell (1993) toob näiteid žestide valesti kasutamise tagajärgedest ning kirjeldab tabavalt inimeste juhtumisi erinevates maailmapaikades, kus mõnikord sai ka eksimuse korral peksta (vt. täpsemalt lk. 28).

---

¹ Vaata definitsiooni lk. 6.

² Varasemate käsitluste järgi defineeriti mitteverbaalset kommunikatsiooni kui kommunikatsiooni, mis ei toimu sõnade abil ning hõlmab kõik muud suhtluskanalid nagu žestid, riided, lõhnad jne. Selle kohta vaata ka lk. 15.

Ka Euroopa Liit ei ole üle läinud ühele keelele. Vastupidi – tänapäeval toetatakse vanade kultuuritraditsioonide jätkumist ning üksteise mõistmist (Carlo 1998). Inimese eesmärk ei tohiks olla teise kultuuri muutmine või lämmatamine³, vaid õppimine ja sellest arusaamine. Suhtlemine on lihtsam, kui mõista koodi, mida teine kasutab. Žestide tundmine on vajalik võõrkeele õppijatele, turistidele, õpetajatele, õpilastele, poliitikutele, diplomaatidele, ärimeestele, näitlejatele.

Käesolev magistritöö koosneb kolmest osast. Esimene peatükk defineerib uuritava objekti – käeembleemi – ning paigutab termini teadusmaastikule. Teine peatükk refereerib žestide uurimise ajaloo, annab ülevaate mitmetes riikides toimuvast žestide kogumisest ning juba väljaantud žestiraamatute tüüpidest. Peatükk esitab paberkandjale trükitud žestiraamatute tugevad ja nõrgad küljed ning räägib audio-visuaalsetest lahendustest. Kolmas peatükk tegeleb žestiraamatu valmistamisele eelnenud uurimistöö meetodite ja etappide kirjeldamisega. Selles osas esitatakse andmete kogumise, küsitluslehe koostamise, žestide filmimise ning küsitluse läbiviimise meetodid. Kolmas peatükk tutvustab samuti žestiraamatu täpset ideed ning tehnilist teostust. Peatükk käsitleb kogutud andmete töötlemise meetodit ja kirjeldab žestiraamatu sisu. Magistritöö kirjutamise aluseks on minu koostatud “Väike žestiraamat” ehk “Petit dictionnaire des gestes” CD-l. Teksti illustreerivad näited on pärit CD videolõikudest ja esitatud käesolevas töös fotodena. Magistritöö osaks on ka sissejuhatus, kokkuvõte, prantsusekeelne resüme ja kirjanduse loetelu.

Minu uurimistöö üldeesmärgid olid:

- 1) koguda eestlaste žeste (prantslastel on oma žestiraamat juba olemas (vt. Calbris, Montredon 1986));
- 2) leida kinnitust, et embleemid on olemas ja et kogutud žestid on embleemid;
- 3) luua eestlaste ja prantslaste käeembleeme sisaldav andmebaas CD-na, kus on võimalik vaadata žesti videolõiguna;
- 4) luua võimalus eesti ja prantsuse käeembleemide võrdlemiseks kakskeelse žestiraamatu kujul CD-l.

Eestlastel ei ole žestiandmebaasi ega žestiraamatut. Prantslased Geneviève Calbris ja Jacques Montredon on välja andnud ühe žestiraamatu “Des gestes et des mots pour le dire”

---

³ Eesti rahvas on pidanud tundma oma kultuuri ohustatuna läbi pikkade sajandite, mil Eesti territoorium on olnud võõramaalaste poolt okupeeritud. Tuleviku uurimusi huvitavaks hüpoteesiks võiks olla küsimus, kas mõttevabaduse puudumine pärssis ka žestide kasutamist?

(“Žestidest ja sõnadest selle ütlemiseks”, 1986) paberkandjal ning prantslaste žeste võib leida ka näiteks Desmond Morrise raamatust “Le langage des gestes: Un guide international” (“Žestide keel: rahvusvaheline käsiraamat”, 1997). Eestlaste žeste oli vaja kõigepealt koguda ning võimalusel leida lisa ka prantslaste žestiraamatule.

Ülalnimetatud žestiraamatutes on žest antud edasi joonistuse abil. Joonis ja foto on staatilised ning jäädvustavad vaid ühe hetke kogu liikumisest. Seetõttu on täpset liigutust raske ära aimata, eriti kui ei ole päriselus žesti kunagi näinud. Mingil määral on abiks sõnaline žestikirjeldus. Tänu tehnoloogia kiirele arengule on võimalused avardunud. Žesti saab jäädvustada liikuva pildi ehk videona ning hiljem uuesti ja uuesti üle vaadata. Tehnilisteks lahendusteks on praegusel hetkel DVD ja CD. Need on kasutatavad nii arvuti kui televiisoriga.

Kakskeelset žestiraamatut ei olnud siiani veel välja antud. Uus loodud žestiraamat peaks võimaldama prantslastel leida žeste, mida eestlased kasutavad, aga nemad ise ei tunne ning vastupidi. Sellises žestiraamatus on võimalik leida kahe kultuuri sarnasused ja eripärad. Raamat võimaldab teise kultuuri tundmaõppimise kaudu teadvustada isiklikus kasutuses olevaid žeste ning ka mõista iseennast paremini.

2. ŽEST, EMBLEEM JA KÄEEMBLEEM

2.1 ÜLDISED MÕISTED

Käesoleva uurimustöö objektiks on käeembleem, mis on üks žestide alaliike. Selles peatükis määratlen žesti, embleemi ja käeembleemi tähenduse. Ma olen defineerinud žesti juba varasemates töödes – bakalaureuse- ja õpetajakoolituse prantsusekeelses lõputöös (Ingerpuu 2000: 7; Ingerpuu 2002: 10) ning artiklis (Ingerpuu-Rümmel 2004: 146).

Ma sõnastan žesti tähenduse antud uurimuse jaoks. **Žest**⁴ on liigutus või positsioon, milles osaleb üks või mitu kehaosa ning mis annab edasi teatud tähendust kaasvestlejale. *Žest* on sama üldine termin nagu *sõna* ning vajab täpsemat kirjeldamist.

Ülaltoodud definitsioon hõlmab ka miimika ehk näoliigutused ja kehaasendid. Ka näiteks näoliigutus *naeratus* on žest. Käte rinnal ristamine või jala üle põlve tõstmine on žestid. Miimikat, poose, käemärke, jalažeste nimetan siin žesti alaliikideks kehaosade järgi. Erinevad teadlased on kasutanud *žesti* asemel veel üldisemaid või siis lohisevamaid termineid. Näiteks oli pikka aega populaarne mõiste *mitteverbaalne kommunikatsioon*, mis hõlmab ka riietuse, lõhna, isegi toitumisharjumused (vt. lk. 3). Termin *Poos-miimika-žestid* (pr. *posturo-mimo-gestuelle*), mida kasutab Pavelin Bogdanka (2002) on küll selge, kuid väga pikk termin. Sõna *kehakeel* (ingl. *body language*) on väga laialivalguv ning mõjub minu arvates teaduses lihtsustatult.

20. sajandi teisel poolel tegelesid paljud teadlased žestide klassifitseerimisega. **David Efroni** (1972/1941) klassifikatsiooni tunnustatakse tõenäoliselt kõige rohkem. Ta eristas kahte liiki žeste: kõnega kaasnevad žestid – jagunevad omakorda alaliikideks – ning autonoomsed žestid ehk embleemid. Hiljem on paljud uurijad žestide käsitlemisel toetunud just Efroni liigitusele ning ka seda edasi arendanud.

Terminit *embleem* kasutavad mitmed autorid (Jaapanis Yasuko Tohiyama (2003: 83–88), Venemaal Grigori E. Kreidlin (2001: 245–248), Hispaanias Lluís Payrató (2003: 73–82), Ameerika Ühendriikides Paul Ekman ja Wallace Friesen (1972: 353–374), Prantsusmaal Geneviève Calbris ja Louis Porcher (1989: 53)...) ning sellel sõnal on ka palju sünonüüme – autonoomsed žestid, sümboolsed žestid (Constantin Pueckler kasutab väljendit *symbolic gestures*

---

⁴ Jätan siin definitsioonist välja mitte-kommunikatiivsed žestid nagu enesekohendamine (näiteks pea kratsimine, kui see sügeleb) ja tööžestid (näiteks kirvega puude lõhkumine).

Wilhelm Wundti klassifikatsiooni esitades (2003: 55–59)), stereotüüpsed käesignaalid (Silvi Tenjese väljend (2002: 259)), peaaegu-lingvistilised (Bogdanka nimetab neid *quasi-linguistiques* (2002: 103))... Ma eelistan nende seas üldisemat terminit *embleemi*, sest kõnesoleva žestiliigi iga nimetus rõhutab selle liigi ühte omadust, mis aitab mul küll allpool *embleemi* olemust paremini lahti seletada. Olen defineerinud *embleemi* uurimuse teostamiseks oma sõnadega, kuid põhinedes siiski loetud teostel ja artiklitel.

Autonoomsus tõstab antud žestiliigi esile teiste žestide seast, võimaldades liigutuse tähendusest aru saada suulise väljendita ning sageli ka ilma kontekstita. Sõnalise teksti sees esinev autonoomne žest on lause loomulik osa. Žestil on kindel roll ja asukoht ning ta on asendatav sünonüümsete suuliste väljenditega. See annab žestile peaaegu lingvistilise iseloomu. Žesti autonoomsus tingib omakorda liigutuse täpsuse ja selguse, mis võimaldab seda eristada kõigist ülejäänud žestidest. Žesti füüsiline teostus on sageli jõuline ja piiritletud (liigutuse algus ja lõpp on kergesti silmaga fikseeritav) ning edastab konkreetset sõnumit – žest on sümbol. Antud žestiliigi paljud žestid on ühes kultuuriruumis väga tuntud ja sagedasti kasutusel. Mõni žest on nii levinud teatud kultuuris, et ka teised tunnevad seda kui itaallase, prantslase, venelase, ameeriklase žesti (stereotüüpne käesignaal).

Ma defineerin *embleemi*, lähtudes eelnevast arutlusest. **Embleem** on žest, mis võib esineda koos verbaalse väljendiga, kuid on mõistetav ka iseseisvalt. Autonoomsuse tingimuseks on konventsionaalsus: teatud sotsiaalne või kultuurigrupp mõistavad teatud käemärki kokkuleppeliselt ühtemoodi. See tingimus annab võimaluse kultuuriliseks eristumiseks ja omapäraks. Osa embleeme on levinud ja üldtuntud laiemalt üle maailma, osa žeste aga kasutusel ainult teatud rahva, hõimu, kultuuri, seltskonna seas.

Embleemid võib jagada kaheks, lähtudes referendile viitamise viisist – deskriptiivseteks ja arbitraarseteks. Deskriptiivsed žestid on kergemini mõistetavad tänu imitatsioonile. Näiteks rusika kallutamine suu kohal (foto 1), mis viitab joomisele.

Foto 1.

Antud žesti tähendus on ilma verbaalse väljendita äraaimatav ka väljaspool käemärki kasutatavat gruppi. Arbitraarsete žestide teostusest ei ole võimalik tähendust nii lihtsalt ära mõistatada. Näiteks on Põhja-Ameerikas ja Euroopas laialt levinud OK-märk (foto 2), mis väljendab positiivsust. Nende žestide meeldejätmist kergendab käemärgi päritolu teadmine⁵.

Foto 2.

---

⁵ Desmond Morris kirjeldab oma žestiraamatus (1997: 51) ülalnimetatud žesti päritolu järgmiselt: “Ringi näitamine oli tuntud kiitust väljendava märgina 1. sajandist alates. Algselt pärineb see žestist, mida tehti vestluse ajal, kui taheti rõhutada täpset punkti. Sel hetkel kõneleja lähendab tihti alateadlikult pöidla- ja nimetissõrmeotsa, nagu ta hoiaks mingit imepisikest asja nende vahel.” (“[...] La représentation du rond est connue pour être un signe d’approbation depuis le Ier siècle. À l’origine, il provient d’un geste produit au cours d’une conversation, quand on veut souligner un point précis. À cet instant, l’orateur rapproche souvent inconsciemment l’extrémité du pouce et de l’index, comme s’il tenait un objet minuscule entre eux. [...]”)

Calbris ja Porcher väidavad, et ka abstraktne žest võib toetuda reaalsele maailmale, näidates sellega oma etümoloogiat (1989: 214). Pealtnäha ei pruugi žestil ehk konkreetsel kehaliigutusel olla mingit nähtavat seost referendiga. Calbris ja Porcher väidavad, et neid seoseid on võimalik leida ja et viidata võib referendi ühe iseloomuliku omaduse kaudu. Näiteks kui inimene puhub punnis põskedest õhku välja, et väljendada tühimust, siis selle žesti juured on seotud temperatuuriga, “mida on raske taluda” (Calbris, Porcher 1989: 143).

Embleemid on tänu konventsiaalsele eripärale suhteliselt selged märgid, et neist oleks võimalik ka sõna abita aru saada (selgus seisneb žesti teostuse alguse ja lõpu äratundmises, kindlas käeasendis või suhteliselt täpselt määratletud liigutuses). Siin toon näiteks põial-püsti-žesti⁶ (foto 3). Sõrmed sulguvad peopesasse ja põial on püsti suunaga üles. Käsi võtab kindla äratuntava asendi, mis kannab tähendust. Asendi muutumisel kaob ka tähendus “hästi”.

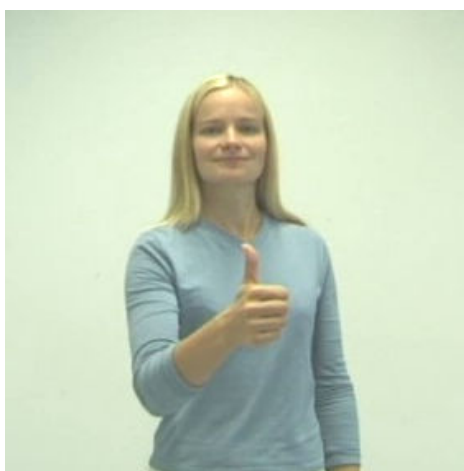

Foto 3.

Antud töös huvitavad mind prantslaste ja eestlaste embleemid. Just need kultuurid on minu uurimise huvikeskmes. Embleeme on aga mõlemas kultuuris väga palju. Inimene saab žeste sooritada paljude kehaosadega – näiteks peaga, kulmudega, suuga, kätega, õlgadega, jalgadega, puusadega. Mina valisin uurimisobjektiks käega seotud embleemid.

Käežesti võivad sooritada sõrmed, ranne, kaelaba, käsivars, küünarvars, õlg. Need käeosad teevad žesti teostamisel koostööd. Sõrmed võimaldavad võtta väga erinevaid asendeid ja vorme. Käsi saab hästi liikuda erinevate ruumiplaanide vahel ning võib kerge vaevaga kaasata

---

⁶ Termin on minu välja mõeldud. Žest ise pärineb Vana-Roomast, kus ülikute ülespoole hoitud põidlaotsad päätsid gladiaatori elu areenil.

liigutuse sooritusse erinevaid kehaosi. Peopesaga vastu laupa koputades saame vihjata rumalusele (foto 4). Jalgadega on ajudele hoopis raskem viidata!

Foto 4.

Käsi saab imiteerida erinevaid tegevusi ja objekte. Sõrmeotsi koos hoides moodustavad käelabad katuse, et anda edasi maja tähendust. Ninaga on majale suhteliselt keeruline viidata, kui vaateväljas ei ole ühtegi hoonet.

Käeembleemi ei soorita sageli käsi üksi. Käeembleemi tähendusse annavad oma osa teised kehaosad, mida käsi puudutab või mille liikumine toimib taustana. Siinjuures on väga oluline roll miimikal ehk “näožestidel”. Sõna *käeemblem* ei tähista antud uurimuses ainult ühte kätt vaid märgib ka žeste, kus kasutatakse mõlemat kätt.

Kui eelnev lõik kirjeldas käeembleemi vältimatuid komponente, siis antud uurimuse eksperimentaalses osas on ülejäänud toetavad elemendid nagu ümbrus v. ruum, konkreetne elusituatsioon ja hääl elimineeritud. Need abistavad küll tähenduse mõistmisel ja täpsustamisel, kuid emblemaatilise žesti üldine tähendus on arusaadav ka nende puudumisel. Nii annab kõrvetav päike põhjust joogi-žesti (foto 1) sooritamiseks, eksamiruumist väljumine OK-žestiks (foto 2), väljend “Ma pole sellist jobu varem kohanud.” rumaluse-žestiks (foto 4). Kuid needsamad žestid võivad ilmned teistes tingimustes – joogi-žest spordivõistlusel, OK-žest lärmakas ööklubis, rumaluse-žest koos väljendiga “Küll ma olen loll!”.

2.2 EMBLEEM KUI TÄHENDUSKOMPLEKS

Embleemid on niisiis žestid, mis on mõistetavad iseseisvalt ilma suulise väljendita. Ma võin teha emblemaatilise žesti, ilma et ma peaks verbaalselt midagi juurde lisama ja minust saadakse aru. Kui ma näitan põial-püsti-žesti (foto 3), siis nii eestlased kui prantslased mõistavad, et ma väljendan positiivsust.

Embleemi võib “tõlkida” ühe sõna abil, aga ka terve verbaalse fraasiga. Näiteks põial-püsti-žest võib olla lihtne vastus “Hästi!” küsimusele “Kuidas sul läheb?”. Samas võib ta mõnele teisele küsimusele vastusena tähendada “Mul läks eksam hästi!” või “Mu perega on kõik korras!”.

Embleemi puhul tuleb seega rääkida tähenduskompleksist, sest olenevalt situatsioonist võib ta asendada tervet pikka lauset. See lause võib aga igal korral viidata erinevatele inimestele, asjadele, nähtustele, olukordadele. Seega on embleem väga ökonoomne. Ta laseb suul puhata ning sageli lisab intensiivsust sellele mõttele, mida tahetakse väljendada. Kuid oma väljenduslikus ökonoomsuses ei ole tema õigesti mõistmine alati kerge.

Eespool kirjutasin, et embleem võib asendada suulist väljendit, st. olla sünonüümiks. Esineb ka mitmeid embleeme, mis on omavahel sünonüümid ehk viitavad samale referendile. Põial-püsti-žest väljendab positiivsust, kuid sama tähendust kannab ka OK-märk: nimetissõrm ja põial moodustavad ringi ning ülejäänud sõrmed on harali (foto 2).

Emblemaatiline žest on ka polüseemiline (Bitti, Poggi 1991: 445). Embleemi tähendused sõltuvad situatsioonist ehk konkreetsest kontekstist, aga ka miimikast ja žesti enda väikestest nüanssidest füüsilisel teostamisel e. žesti tegemisel. Siin on heaks näiteks prantslaste žest, kus nimetissõrmeots puudutab põialt ja moodustab ringi. Teised sõrmed on harali. Kui teised sõrmed on rohkem sirutatud ja naeratus näol, siis see tähendab kordaminekut ja positiivsust (foto 5). Kui teised sõrmed on lontis ja ilme morn, siis viitab see läbikukkumisele (foto 6). Vastavad suulised väljendused võiksid olla “OK. Très bien!” (“OK. Väga hästi!”) või “C’est nul. Zéro.” (“Mitte midagi. Null.”).

Foto 5.

Foto 6.

Siit jõuame aga olulise probleemi juurde, millega mina uurijana tegeleengi. Seesama žest ei oma mingil juhul negatiivset tähendust eesti kultuuriruumis, mis võimaldab ekslikke tõlgendusi ning võib põhjustada arusaamatusi. Embleem on konventsionaalne žest. Teatud embleemi võidakse kasutada ühes kultuuris ja kõik saavad sellest ühtemoodi aru, kuid teises kultuuris ei pruugi see žest üldse eksisteerida või omab hoopis teistsugust tähendust. Näiteks kui ma tõmban nimetissõrmega silmalaugu allapoole, siis prantslaste jaoks viitab see selgelt asjaolule, et ma ei usu kellegi juttu. Antud žestile vastavad ka suulised väljendid “Mon œil!” (otsetõlkes: “Minu silm!”) ja “Je (ne) te crois pas!” (“Ma ei usu sind!”) (foto 7). Eestlastel sellist žesti pole. Kui aga eestlane pigistab põidlad rusikasse, saates mõnd kaaslast võistlusele, siis see tähendab üheselt: “Ma hoian sulle põialt, et kõik hästi läheks. Ma toetan sind.” (foto 8). Prantslaste jaoks ei viita antud žest millelegi.

Foto 7.

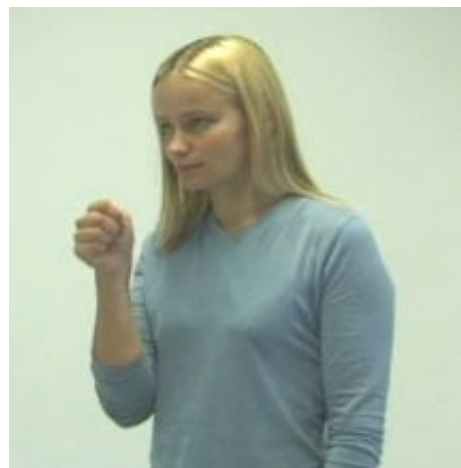

Foto 8.

Prantslased väljendavad uhkust ja enesega rahulolu sõrmenukkidega rinda nühkides (foto 9). Eestlastele võib see näida rinnaesiselt purukeste pühkimisena.

Foto 9.

Eestlased häbistavad nimetissõrmega vestluskaaslase poole väikesi vertikaalseid ringe tehes (fotod 10–13). Tänapäeval ei tekitaks see prantslastes isegi seost telefonikettal numbrite valimisega, millele liigutus sarnaneb.

Foto 10.

Foto 11.

Foto 12.

Foto 13.

Kuigi prantslased ja eestlased kuuluvad mõlemad Euroopa kultuuride hulka, on neil mitmeid erinevusi žestide osas. Seetõttu ongi embleemide uurimine väga oluline, sest nende teostamise puhul ei kasutata alati samal ajal sõnalist vastet.

3. ŽESTIDE UURIMISE AJALOOST JA EKSISTEERIVATE ŽESTIRAAMATUTE TÜÜPIDE NÄITEID MAAILMAS

3.1 ŽESTIDE UURIMISE AJALOOST

3.1.1 Sissejuhatus

Inimestevahelist kommunikatsiooni on pikka aega uuritud peamiselt lingvistilisest aspektist (Argentin 1989: 228–229). Žestid kui oluline kommunikatsiooni osa, tõusid teadlaste huvi keskpunkti alles lähiminevikus. Eestis on žestid senini jäänud suurema tähelepanuta. Ilmunud on paar tõlget erinevate kehaasendite kohta ning tõsiselt tegeleb selle valdkonnaga vaid teadlane Silvi Tenjes Tartu Ülikooli juures.

Lühikese ja kokkuvõtliku ülevaate žestide uurimisest saab Randall P. Harrisoni ja Mark L. Knappi artiklist “Toward an Understanding of Nonverbal Communication Systems” ehk “Mitteverbaalse kommunikatsiooni süsteemide mõistmise suunas” (1972) ja Silvi Tenjese doktoriväitekirjast “Nonverbal Means as Regulators in Communication: Sociocultural Perspectives” (“Mitteverbaalsed tähendused kui regulaatorid kommunikatsioonis: Sotsiokultuurilised vaatepunktid”, 2001b).

Järgnev kokkuvõte žestide uurimise ajaloost on koostatud ülalnimetatud teostele toetudes, mis andsid pidepunktid edasiseks informatsiooni kogumiseks. Teistest teostest leitud korduvad viited teatud autoritele (erinevatest ajaloo etappidest) andsid alust arvata, et tegemist on oluliste uurijatega. Viiteid saaks mõne autori tööde kirjeldamise puhul isegi rohkem anda, sest nende mõtteid kasutatakse mitmetes hilisemate autorite teostes. Kokkuvõte annab ülevaate oluliste uurijate põhiteostest ja uurimisvaldkondadest.

Žestide uurimise ajalugu on raske vaadelda eraldi **mitteverbaalsest kommunikatsioonist**, mis oli pikka aega populaarne termin. Nagu juba käesoleva magistritöö sissejuhatuses sai mainitud (vt. lk. 3), koondati žestid, riietus, intonatsioon, kehaasendid jt. kommunikatsioonikanalid sellise ühise nimetaja alla ning vastandati verbaalsele kommunikatsioonile. Esimesed mitteverbaalse kommunikatsiooni süsteemide uurijad tegelesid just esialgu uuritavate nähtuste olemuse lahtimõtestamisega, nende liigitamisega ja

terminoloogiaga. Uurimisobjekti (näiteks žesti) defineerimisel on teadlased seisnud kahe küsimuse ees:

- 1) kus asub verbaalse ja mitteverbaalse vaheline piir?
- 2) kuhu tõmmata joon kommunikatsiooni ja mittekommunikatsiooni puhul?

(Harrison, Knapp 1972: 343)

Kuigi termin *mitteverbaalne kommunikatsioon* ei ole tänapäeval enam žestiuurijatele meelepärase, siis ajalooost ülevaadet andes kasutan ma siiski seda väljendit. David McNeill (1999: 5) leiab, et kuigi žesti üks omadus on tõesti mitteverbaalne, sest žesti sooritatakse käte, jalgade või muude kehaosadega ilma hääleorganeid rakendamata, siis praegu käsitletakse žesti keele osana.

3.1.2 Antiikaeg

Harrison ja Knapp kinnitavad, et mitteverbaalset kommunikatsiooni uuriti juba antiikajal. Esimesed kirjutised käsitlesid professionaalsete rääkijate, kõnemeeste ja näitlejate žeste. (Harrison, Knapp 1972: 339)

Vana-Kreeka filosoofid uurisid ekspressiivset käitumist ja nendest olulisim oli **Aristoteles**, kes kirjutas kõnekunstist oma teoses “Retoorika” (355 a. e.m.a.). Ta leidis, et kehakeel on verbaalse kõne kõrval väga tähtis. (Tenjes 2001: 18)

Roomlased tegid algust žestide liigitamisega ja tõid välja nende mõned iseloomulikud tunnused. Oma käsitlustes andsid nad praktilisi nõuandeid, mis on kasutusel tänapäevani kõnepidajate tehnikas. **Cicero** eristas tähendavaid (*significative*) ja demonstratiivseid žeste, **Quintilianus** aga imiteerivaid ja sõnu saatvaid žeste. Quintilianuse idee, et käežestid on universaalsed, oli populaarne veel 17. ja 18. sajandil. Ta leidis ka, et teiste kehaosadega võrreldes on käed nii aktiivsed, et võiks peaaegu öelda, nagu nad räägiksid. (Feyereisen, Lannoy 1991: 1)

Ka sõnad ja mõisted *gestus*, *gesticulatio*, *motus* on pärit antiikajast seoses sotsiaalse käitumise eetika, kõnekunsti, muusika ja meditsiiniga. Keskaja uurijad võtsid need terminid üle ja lisasid neile Piibli termineid.

3.1.3 Keskaeg

Keskajal ei pühendatud spetsiaalselt žestidele uurimusi. Tänapäeva teadlased ei saa toetuda millelegi peale žestide ikonograafilise või tekstilise kirjelduse. Silvi Tenjes väidab, et “[ü]hiskond oli metafoorne kujutlus “kehast”, kelle “liikmed” – pea, käsivarred, küljed, kõht, sääred ja põiad – peegeldasid erinevaid sotsiaalseid gruppe oma erinevate funktsioonide ja väärtustega [...] Ilmikud, mungad, kanoonikud, rüütlid, kaupmehed ja õpetlased moodustasid erinevaid “žestilisi ühendusi”. Millised olid tervituste, vasallitöotuste, usukommete žestid, võis näha maalidelt kirikust või käsikirjade kaunistustest. Heaks näiteks on 13. sajandi algusest pärinev õigusalane tekst “Sachsenspiegel” ehk “Saksi peegel”. Tegemist on ühe konkreetse Saksamaa kohtupraktika ülestähendusega, kus kujutatakse ka sümboolseid juriidilisi žeste. Seega oli žestidel keskajal ühiskonnas täita oluline roll. (Tenjes 2002a: 52–58)

Keskajast on teada samuti üks žeste käsitlev teoreetiline töö, mis puudutab küll vaid usuvaldkonda. Prantsusmaa õpetlane Saint-Victor Hugo kirjutas 12. sajandi esimesel poolel vaimulikuks saavatele noortele sobivatest žestidest teoses “De institutione novitiorum” (“Õpetus noviitsidele”). (Hugo 1997)

3.1.4 17.–19. sajand

Kõige varasemaks žestidele pühendatud teosteks peetakse inglase **John Bulweri** raamatuid “Chirologia: or the Natvrall Lanvage of the Hand” (“Široloogia: Käe loomulik keel”) ja “Chironomia: or the Art of Manual Reticke” (“Šironoomia: Käelise retoorika kunst”), mis ilmusid 1644. aastal. Bulwer leiutas viipekeele ja leidis, et inimesel on kaks suhtlemisvahendit “suu ja käsi” ehk sõnad ja žestid. (Tenjes 2001: 18)

18. sajandi prantsuse filosoof **Étienne Condillac** tuli välja ideega, et keel ei ole pärit häälitsemisest (vokaliseerumisest), vaid hoopis käežestidest, mis võtsid vokaalse kuju inimarengu käigus. Oma teoses “Traité des sensations” (“Meelte traktaat”, 1754) tahtis ta näidata, et aistingud on liikumapanevaks jõuks ja et neist pärinevad kõik meie mõtted. Samale teemale on pühendatud veel teinegi teos “Essai sur l’origine des connaissances humaines” ehk “Essee inimeste teadmiste päritolust” (1746). (Encyclopédie Hachette Multimédia 2001) Veel praegugi

on Condillac'i idee populaarne ning mitmed uurijad nagu A. Kendon (1991), U. Place (1998) ja M. Corballis (1999) tegelevad selle teooriaga.

Prantsuse kirjanik ja filosoof **Denis Diderot** leidis oma teoses “Lettre sur les sourds et muets, à l’usage de ceux qui entendent et qui parlent” (“Käsitus kurtidest ja tummadest, kuuljatele ja rääkijatele kasutamiseks”, 1751), et žestide puhul on tegemist primitiivse keelega või isegi *loomakeelega*. Ta tegi eksperimendi *kokkuleppelise* tummaga, kes pidi end žestide abil arusaadavaks tegema. Diderot kinnitas, et žestid ja kõne ei saa teineteist täielikult asendada, sest kummalgi on spetsiifilised omadused. (Feyereisen, Lannoy 1991: 1–2)

19. sajandi üks kõige komplekselt ja süstemaatiliselt kineesikat käsitletud autoreid on **Andrea de Jorio**, kes avaldas oma teose “La mimica degli antichi investigata nel gestire napoletano” (“Vanaaja inimeste miimika naapollaste žestikulatsiooni põhjal”) 1832. aastal. Ta leidis, et vanas Itaalias kasutatud žestide süsteem oli samasugune nagu kaasaja itaallastel. Andrea de Jorio arvas ka, et Kreeka kunstiteostel jäädvustatud žeste on võimalik edukalt tõlgendada. Tema teos annab meile väärtusliku kollektsiooni traditsioonilistest žestidest. (Tenjes 2001: 19)

Harrison ja Knapp (1972: 339–340) leiavad, et teaduslik uurimine sai alguse alles 19. sajandi keskel inglase **Charles Darwini** klassikalise teose “The Expression of Emotions in Man and Animals” (1965/1972). Darwin omakorda olevat toetunud Charles Bell'i ja G. B. A. Duchenne'i tööle “The Anatomy and Philosophy of Expression” (“Väljenduse filosoofia ja anatoomia”). Duchenne ja Bell uurisid inimnäo emotsionaalseid väljendusi. Darwin väitis, et näo väljendused on kaasasündinud ja seega võib neid käsitleda universaalsetena. (Tenjes 2001: 19) Darwin leidis ka, et kui inimene kontrollib mõnda tavapärast liigutust, et oma emotsiooni varjata, siis annab ta ennast välja mõne teise tahtmatu liigutuse kaudu. (Mehrabian 1972: 84)

3.1.5 20. sajand

Samal ajal kui Darwini ideid tunnustati Euroopas, levis biheiviorism Ameerikas. 1920ndatel arutlesid Sherman ja Landis, kas väljendused on sotsiaalselt õpitud harjumused. 1930ndatel aastatel kasvas huvi nn. mitteverbaalse kommunikatsiooni vastu, mida peegeldas ka ilmuvate teoste hulga kasv. Maurice Haim Krout avaldas 1924. aastal traktaadi žestide sotsiaalse ja psühholoogilise tähenduse mõistmise kohta. Joseph Albert Mosher rõhutas žestide tähtsust

rääkimisel oma teoses “Course in Public Speaking” (“Avaliku rääkimise kursus”, 1924). (Tenjes 2001: 19–20)

Harrison ja Knapp kinnitavad, et **kaasaegne teaduslik lähenemine** mitteverbaalsele kommunikatsioonile sai alguse Teise maailmasõja ajal. Mitteverbaalne kommunikatsioon on olnud uurimisobjektiks paljudele erinevatele teadusvaldkondadele. 20. sajandi keskel esindasid uurijad üldjoontes kahte suunda: antropoloogilist ja psühholoogilist. Antropoloogilisele suunale alusepanijad olid F. Boas, E. Sapir, L. Bloomfield. Sapir ja Bloomfield olid Boase õpilased. (Harrison, Knapp 1972: 340)

Antropoloogilise lähenemise oluline autor on ameerika teadlane **Dawid Efron** teosega “Gesture and Environment” (“Žest ja keskkond”, 1941), mis hiljem ilmus uuesti nime all “Gesture, Race and Culture” (“Žest, rass ja kultuur”, 1972). Efroni teos on tähelepanuväärne ka selle poolest, et ta võrdleb erinevaid kultuure. Ta uuris lõunaitaallaste ja idaeuroopa juutide žeste ning leidis, et itaallased kasutavad palju illustratiivseid žeste vestluses, samal ajal kui juudid kasutavad pigem abstraktseid žeste. (Tenjes 2001: 20)

Olulised antropoloogilise suuna esindajad on ka ameeriklased **Ray L. Birdwhistell**, kes tegeles lingvistikast pärit metodoloogiaga ja pakkus välja oma termini mitteverbaalsele kommunikatsioonile – *kinesics* ehk *kineesika*, ja **Edward T. Hall**, kes nimetas oma uurimisobjekti *proxemics*. (Tenjes 2001: 20, Feyereisen, Lannoy 1991: 20–22)

Birdwhistell püüdis kodeerida keha liigutused nii, nagu seda oli tehtud suulise keele puhul. Ta pakkus termini *kine* kujutamaks vähimat žestiühikut, mis on eraldatud pidevast kõnest. Mõiste *kineem* tähistab žesti vähimat ühikut, nagu *foneem* suulises keeles. *Morfeemile* paralleelse mõistena kehakeeles leiutas Birdwhistell *kinemorfi* ehk liigutuste rea, mis omab tähendust pikemas jadas. Tema strukturalistlikust ambitsioonist oli hoopis olulisem see, et ta rõhutas kineetika tähtsust vestluses. Birdwhistell on välja andnud teosed “Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture” (“Sissejuhatus kineesikasse: Tähistamissüsteem kehaliigutuste ja žestide analüüsimiseks”, 1952) ja “Kinesics and Context. Essays on Body Motion Communication.” (“Kineesika ja kontekst. Esseed keha liikumise kommunikatsioonist.”, 1970). Allen Dittmann kritiseeris Birdwhistelli ideid ja leidis, et keha liigutustel pole suurt seost kõne struktuuriga. (Tenjes 2001: 20)

Edward Hall kasutas *prokseemika* (ingl. *proxemics*) mõistet, et kirjeldada erinevates kultuurides eksisteerivaid füüsilise läheduse astmeid ruumis inimeste vahel. Hall leidis, et

implitsiitsete distantsipiiride rikkumine teise inimese suhtes võib tuua kaasa negatiivseid reaktsioone. Ta möönab oma teoses “The Silent Language” (“Vaikne keel”, 1959), et inimeste normid distantsi hoidmisel on kultuuriti erinevad. (Mehrabian 1972: 18)

Mitteverbaalse kommunikatsiooni uurimise **psühholoogiline haru** sai alguse psühhiaatrite huvist teema vastu. Mitteverbaalsed sümbolid leidsid tähelepanu juba Freudi ja Jungi ajal. Kliinilist alasuunda esindavad Ruesch, Bateson ja Kees, kes uurisid mitteverbaalset interaktsiooni teraapias. **Ruesch** jaotas mitteverbaalsed märgid kolme kategooriasse: 1) märgikeel – mitteverbaalsed sümbolid asendavad sõnu, numbreid ja kirjavahemärke; 2) tegevuskeel – kommunikatsioonina mittekavatsetud käitumine, mis omab tähendust vestluspartneri jaoks; 3) objektikeel – teadlik ja mitteteadlik asjade esitamine (keha, riietus). (Tenjes 2001: 21)

Psühholoogilise haru eksperimentaalse alasuuna esindajad on Osgood, Suci ja Tannenbaum, kelle tööd said alguse 50ndatel (Tenjes 2001: 21). Neist võib-olla olulisemadki on **Paul Ekman ja Wallace Friesen**, kes uurisid käežeste. Nende žestide klassifikatsiooni täpsemalt kirjeldatud “Žestide liigitajaid” alapeatüki all (lk. 20).

Erving Goffman oli Birdwhistelli õpilane, kuid keskendus hoopis mitteverbaalse kommunikatsiooni sotsioloogilisele uurimisele ning täpsemalt sellele, kuidas käituvad vestlejad grupis. **Sotsiaalpsühholoogilise voolu** esindajad on ka Albert Mehrabian ja Morton Wiener. Sotsiaalpsühholoogilise voolu teadlaste uuringutel on järgmised ühised jooned:

- 1) keelel ja mitteverbaalsel kommunikatsioonil on erinevad funktsioonid,
- 2) emotsioonid ja inimestevahelised hoiakud on peamiselt väljendatud mitteverbaalsete vahendite abil,
- 3) mitteverbaalne kommunikatsioon võimaldab ehitada, arendada ja hoida sotsiaalseid suhteid. (Feyereisen, Lannoy 1991: 49)

Michael Argyle on mitteverbaalset kommunikatsiooni uurinud sotsiaalpsühholoogilisest aspektist. Ta uuris mitteverbaalset käitumist sotsiaalses interaktsioonis. Tema ideed on kokku võetud teosesse “The Psychology of Interpersonal Behavior” ehk “Inimestevahelise käitumise psühholoogia” (1967). Ta toetub oma arutlustes erinevate teadlaste eksperimentidele. Argyle eristas kümmet tüüpi sotsiaalset tegu (*social act*), näiteks kehaline kontakt, füüsiline lähedus, keha orientatsioon, kehaasend, žestid, näoilmed (Argyle 1972: 37–45). Ta eristas samuti mitteverbaalse kommunikatsiooni kolm põhirolli:

- 1) inimestevaheliste seisukohtade ja tunnete kommunikeerimine,
- 2) verbaalse kommunikatsiooni toetamine,
- 3) suulise kõne asendamine (Argyle 1972: 47–50).

Ta leidis, et inimesed võivad mitteverbaalse käitumise abil väljendada sõbralikkust või vaenulikkust. Samuti kasutavad nad domineerimistehnikat. Argyle analüüsib ka inimese sotsiaalset kompetentsust mitterverbaalse kommunikatsiooni kasutamisel (Argyle 1972: 47–50).

Albert Mehrabian kasutab termini *mitteverbaalne kommunikatsioon* asemel ka mõistet *implitsiitne käitumine*. Ameeriklase teos “Nonverbal Communication” (“Mitteverbaalne kommunikatsioon”, 1972) esitab uurimuste tulemused ja analüüsib, kuidas inimene mitteverbaalselt oma tundeid edastab. Ta leiab, et tegemist on kolme iseseisva dimensiooniga: meeldimine – mitte-meeldimine, võim või staatus, ja vastamine (*responsivness*). (Mehrabian 1972: 179)

Kaasaegseid žestide uurijaid on väga palju üle terve maailma. Praegu on aga võimatu veel öelda, millised nende käsitletud alateemadest on kõige olulisemad või milliseid suundi edasi arendama hakatakse. Mõned meie aja autorid toon ära järgnevatel peatükkides, mille teemadega nad on otseselt seotud.

3.1.6 Žestide liigitajaid

20. sajandi teisel poolel tegelesid paljud uurijad žestide klassifitseerimisega (klassifikatsioonidest detailsemalt vt. Tenjes 2002b: 258). Selle tulemusena sündisid mitmed liigitused ja siia maani pole teadlased täiesti ühel meelel. **David Efroni** (1972/1941) klassifikatsiooni tunnustatakse tõenäoliselt kõige rohkem. Ta tõi välja žestide ruumilis-ajalised, interlokutsioonilised ja lingvistilised aspektid. Ta eristas järgmisi žeste:

- 1) embleemid (*emblems*) – žestid, mis asendavad sõnu, mis on arbitraarselt kodeeritud ja mida sooritatakse teadlikult;
- 2) kõnega kaasnevad žestid:
  - a) rütmižestid (*batons*) – žestid, mis rõhutavad teatud sõna või fraasi;
  - b) ideograafid (*ideographs*) – žestid, mis joonistavad mõttekäigu;
  - c) deiktilised žestid (*deictic movements*) – žestid, mis kujutavad ruumisuhteid;

d) kinetograafid (*kinetographs*) – žestid, mis kirjeldavad keha tegevust. (Tenjes 1996: 167)

Hiljem on paljud teadlased žestide käsitlemisel toetunud just Efroni liigitusele ning ka seda edasi arendanud.

1969. aastal ajakirjas “Semiotica” (“Semiootika”) ilmunud **P. Ekmani ja W. Frieseni** artiklis “The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage, and Coding” (“Mitteverbaalse käitumise repertuaar: Kategooriad, päritolu, kasutus ja kodeerimine”) klassifitseeriti žestid Efronile toetudes järgmiselt:

1. embleemid (iseseisvad žestid ja kokkuleppelised kultuuriti),
2. illustraatorid (seotud otseselt kõnega, illustreerivad seda, mida öeldakse), mille alaliigid on

- 1) rütmžestid e. toksimised,
- 2) ideograafid (abstraktsed kujutised, mis aitavad mõnd ideed konkretiseerida),
- 3) deiktilised e. osutavad žestid,
- 4) ruumi tähistavad žestid,
- 5) kinetograafid (kirjeldavad keha tegevust),
- 6) piktograafid (joonistavad kirjeldatava asja kuju),

3. tundežestid (väljendavad hirmu, õnne, üllatust),
4. vestluse reguleerijad ja alalhoidjad,
5. adaptorid (erinevaid hingeseisundeid reetvad kehaasendid, asendi kohendamine).

See liigitus lähtub kolmest põhimõttest: žesti päritolu, kodeerimine ja kasutus (Tenjes 1996: 168–169).

Ekman ja Friesen kirjeldavad oma artiklis ka, kuidas nad kogusid emblemaatilisi žeste. Nad seletasid katses osalevale isikule, mida tähendab embleem ja palusid tal mõelda, kas ta kasutab teatud situatsioonide väljendamiseks mõnd kehaliigutust (Ekman, Friesen 1972: 364).

Adam Kendon jagas žestid kolme suurde kategooriasse: autonoomsed (vastavad embleemidele), žestisüsteemid (kõne sisu mõne aspekti otsene esitamine) ja märgikeeled (abstraktne seos kõne sisuga). Selle liigituse esitas ta oma 1986. aastal ilmunud artiklis “Current Issues in the Study of Gesture” (“Žestide uurimise kaasaegsed väljundid”) ajakirjas “The Biological Foundations of Gestures” (“Žestikulatsiooni bioloogilised alused”). (Tenjes 2002b: 259)

David McNeill liigitas žestid neljaks (teoses “Hand and Mind: What Gestures Reveal About Thought ” ehk “Käsi ja mõistus: Mida avaldavad žestid mõtlemise kohta” 1992. aastal):

- 1) ikoonilised – žestid kirjeldavad oma vormilt mõnda omadust, tegevust või sündmust;
- 2) metafoorsed – žestid kirjeldavad nähtust, mille kontseptil pole füüsilist vormi;
- 3) deiktilised – näitavad ära kirjeldatava asukoha ruumis;
- 4) biidid ehk toksimised – toetavad suulise kõne rütmi.

Erinevaid žestide liigitusi on pakkunud ka M. Wiener, S. Devoe, S. Rubinow, Geller; J.-L. Nespoulous ja A. R. Lecours. (Tenjes 1996: 169–171)

3.1.7 Žestid ja kultuur

See on üldtuntud teadmine, et žestid pole universaalsed ja on kultuuriti erinevad. Birdwhistell eeldas, et kineesilised erinevused võivad olla seotud keeleliste erinevustega (1970). Žestide kultuurilist erinevust on hakatud üha enam rõhutama. 20. sajandil on hakatud koguma teatud kultuuriruumi kuuluvaid žeste, tehakse võrdlevaid uurimusi ning ilmunud on esimesed žestiraamatud.

Žestide seletusi koos piltidega on võimalik ka juba Internetist leida. Välja on antud mitmeid raamatuid, mis aitavad inimestel paremini oma kehakeelt mõista ning parandavad sellega seoses suhtlemisoskust. Peamiselt tõlgendatakse neis teostes erinevaid kehasasendeid. Heaks näiteks on Allan Pease’i raamat “Kehakeel: Kuidas lugeda mõtteid žestide järgi” (1994).

Kaasaegne autor **Kendon** on avaldanud mitmeid raamatuid ja artikleid žesti kultuurilise uurimise valdkonnast ning tema mõtteid on võimalik lugeda ka Internetist. Adam Kendon leiab, et žestide kultuurilist valdkonda on vähe dokumenteeritud. **Efron** on tema arvates ikka veel kõige olulisem näide oma uurimusega itaalia ja jidiši keele rääkijate erinevustest. Efron avastas, et itaallased kasutasid palju sümboolseid žeste samal ajal, kui juutidel see nii ei olnud (vt. lk. 18). Kendon, kes ise on uurinud palju naapollaste žeste, arvab, et erinevused võivad tuleneda igapäevastest suhtlemistingimustest. (Kendon 1995: 375–394)

Prantsusmaal on olulised teadlased **Geneviève Calbris** ja **Louis Porcher**, kes uurivad žesti kultuurikontekstis. Calbris kirjutab prantslaste embleemidest oma teoses “Semiotics of French Gesture” (“Prantsuse žestide semiootika”, 1990) Ta kasutab uudset analüüsi žesti semiootiliste omaduste uurimiseks, mis põhineb “palja silma” vaatlusel paljudes erinevates

olukordades. Calbris on võrrelnud ka erinevate kultuuride žeste. Ta näitas filmitud prantsuse žeste prantslastele, ungarlastele ja jaapanlastele. See uurimus näitas, et ungarlased ja jaapanlased ei tundnud sugugi hästi prantslaste žeste. Calbris'i uurimusest on võimalik ülevaade saada teoses "Geste et communication" ("Žest ja kommunikatsioon", 1989).

Žeste uuritakse ka ühe kultuuri sees. Romaani keeli kõnelevates maades on oma kultuurilisi žestiuurimusi avaldanud veel teisedki. Näiteks H. Driessen'i "Gestured masculinity: body and sociability in rural Andalusia" ("Žestikuleeritud maskuliinsus: Andaluusia maarahva keha ja sotsiaalsus"), mis ilmus suuremas teoses koos teiste autoritega – "A Cultural History of Gesture" ("Žesti kultuuriline ajalugu", 1991).

Žestide kultuuriliseks uurimiseks on teadlased leidnud palju viise. Bulgaarlased K. Petrova ja A. Predoeva kirjutavad oma artiklis "Jokes with Nonverbal Components: A Cross-cultural Analysis" ("Mitteverbaalsete komponentidega naljad: kultuuridevaheline analüüs", *Gestures* 2003: 284–292). Nad võrdlevad bulgaarlaste ja venelaste naljades leiduvaid mitteverbaalseid komponente – žeste, miimikat, hääldamist (*phonation*).

Hiinlane Yau Shun-chiu on uurinud žestide ja hieroglüüfide seoseid, kus võib leida, et hieroglüüfid kujutavad erinevaid kehaasendeid (Shun-chiu 2003: 35–38).

Need on vaid paar näidet žestide uurimise võimalustest kultuuris ja kultuuride vahel. Järgnev alapeatükk pühendub žestiraamatute tüüpidele, mis on tegelikult kultuuripärandi jäädvustamine ning allikad tulevastele põlvetele.

3.2 EKSISTEERIVATE ŽESTIRAAMATUTE TÜÜPIDE NÄITEID

Žestiraamatute ilmutumisele peab eelnema žestide kogumine. Tänu tehnika arengule ei ole vaja enam žesti alati üles joonistada, vaid selle võib jäädvustada filmilindile või digitaalselt. Ehkki inimesed vabas vestluses ei tee erinevaid žeste tihedalt üksteise järel ning jäädvustamiseks kulub palju tehnilist materjali, on siiski võimalik videot üle vaadates noppida välja huvipakkuvaid liigutusi ning vaadata ühte ja sama stseeni korduvalt.

Žestide väljakorjamisel on aga kindlasti kaks põhilist probleemi. Esiteks – kus algab ja kus lõpeb üks žest? Inimene võib ju "vehkida" kätega peatumata pikka aega. Kuidas eraldada selles jadas tähenduslikke üksusi? Teiseks – millal me võime öelda, et tegemist on ühe ja sama

žestiga erinevatel aegadel sooritatud liigutuste puhul? Inimene ei soorita žeste puhtalt. Võib ju olla käsi kord ühele, kord teisele poole viltu; miimika rohkem või vähem ilmekas; taustaks olev keha istuvas, seisvas, pikali asendis.

Žestikogujate eesmärgid on erinevad. Uurijad võivad üritada koguda näiteks kogu maailma iga liiki žeste. Ameeriklane Desmond Morris on andnud välja oma žestiraamatu, kus võib leida Aasia, Aafrika, Ameerika, Austraalia, Euroopa kultuuridest pärit žeste (1997). Emblemaatiliste žestide uurijana on tuntud Semiootika Uurimiskeskuse direktor Berliini Tehnikaülikoolis ja Rahvusvahelise Semiootikauuringute Assotsiatsiooni endine president Roland Posner (Posner 1972, 1982). Professor Roland Posner tegeleb Saksamaal eurooplaste žestide kogumisega. Tavalisem on siiski ühe kultuuri, ühe rahva žestide kogumine. Nendest näidetest tuleb juttu allpool seoses väljaantud žestiraamatutega.

Kogutud on ka teatud liiki žeste. Seoses oma uurimuse teemaga toon näiteid embleemide kogumise kohta. L. Payrató uurimus katalaani embleemidest ilmus 1993. aastal ajakirjas “Journal of Pragmatics” (“Pragmaatika ajakiri”) artiklina “A pragmatic view on autonomous gestures: A first repertoire of Catalan emblems.” (“Autonoomsete žestide pragmaatiline käsitus. Esimene katalaani embleemide kogu”) (Payrato 1993). Brasiillaste embleeme on kogunud J. Sherzer ning tema artikkel “The Brazilian thumbs-up gesture.” (“Brasiilia pöidlad-püsti žestikulatsioon”) ilmus 1991. aastal ajakirjas “Journal of Linguistic Anthropology” (“Lingvistilise antropoloogia ajakiri”). Prantsusmaal tegeles embleemide kogumisega Jacques Montredon⁷ (Calbris, Montredon 1986). Eestis olen esimene, kes üritab eestlaste embleeme ajaloo tarvis koguda ja säilitada.

Žestide näiteid joonistuse või fotona võib leida paljudest teoreetilistest teostest või artiklitest, kus žestide kogumine ei ole olnud eesmärk. Pildid žestidest on illustreeriva tähendusega, et toetada teksti. Näiteks žestide liigitamisel Bernard Koechlin (1992: 65) toob näite prantslaste žestide seast. See tühimust väljendav käeembleem (foto 14) koos hüüatusega “La barbe!” (“Küllalt!”) on esindatud ka minu uurimustöös.

---

⁷ Jacques Montredon töötas Besançonis Franche-Comté Ülikoolis rakendusliku lingvistika keskus (Centre de linguistique appliquée).

Foto 14.

Ka Prantsuse autor Bogdanka Pavelin (2002) illustreerib oma teksti mitmete joonistustega.

Artiklid ja raamatud, mis kirjeldavad autorite eksperimente žestide valdkonnas, esitavad kitsa valiku uurimise all olnud liigutustest. Nii võib fotosid vaadata G. Calbris'i teoses "Geste et communication" ("Žest ja kommunikatsioon", 1989), mille sisust oli juttu juba eelmises peatükis (vt. lk. 23) või näiteks Massimo Serenari artiklis "Examples from the Berlin Dictionary of Everyday Gestures" ("Näiteid Berliini žestiraamatu igapäevastest žestidest", 2003: 110–117). Nendes uurimustes on tavaliselt võetud vaatluse alla umbes kümme kuni kolmkümmend žesti.

"Kehakeelest" on palju huvitunud psühholoogid, kelle uurimused on andnud olulisi teadmisi žestivaldkonnast. Nad on uurinud inimese sõnade ja liigutuste või kehaasendite korrelatsiooni. Teadlased on leidnud, et verbaalne väljendus ei suuda alati varjata inimese tegelikke tundeid, mida näitavad kasvõi tahtmatult värisevad käed. Suhtlemispsühholoogia püüdis anda inimestele näpunäiteid, kuidas lugeda vestluspartneri "kehakeelt" või kuidas parandada oma liigutusi ja kehaasendeid, et jätta teatud muljet. Tüüpilised näited ja soovitusel on kogunud oma raamatusse näiteks Allan Pease (ilmunud Eestis nime all "Kehakeel" (1994)) ning Gérard Nierenberg ja Henry Calero "How to Read a Person Like a Book" ("Kuidas lugeda inimest nagu raamatut", 1986). Ka neis väljaannetes on žestid esitatud joonistustena. Allan Pease (1994) on žestid jaganud liigutuse tüübi järgi. Eraldi peatükkides on esitatud käed ja silmad jne. Nierenberg ja Calero (1986) esitavad žeste tähenduse järgi – usaldus, närvilisus, frustratsioon jne. Need kaks raamatut on ilmunud paberkandjal ning liigutused on edasi antud joonistuste ning toetavate sõnaliste kirjelduste abil. Teosed annavad edasi ühe väikese osa žestide maailmast, kus

on esindatud vaid üksikud näited miimikast, käežestidest, istumispoosidest. Põhirõhk on seletaval tekstil, vähem on pilte. Tegemist on esimeste žestiõpikute või käsiraamatutega.

Kuid 20. sajandi teisel poolel avaldati ka esimesed žestiraamatud. Need erinesid eelnevatest kehakeeleõpikutest oma ülesehituse poolest. Ka need raamatud on välja antud paberil. Visuaalsele liigutuse kujutamisele on pandud suurem rõhk. Samuti on žeste rohkem ning nad on esitatud tähenduse järgi. Need žestiraamatud sisaldavad ka teoreetilisi selgitusi, mis võimaldavad žestiraamatut kergemini kasutada. Siin on head näited Meo Zilio ja Mejía (1980–1983), Calbris ja Montredon (1986), Morris (1997), Grigoreva jt. (2001).

Žestiraamatud võisid olla pühendatud ühele kultuurile või rahvusele. G. Calbris ja J. Montredon on välja andnud prantslaste žestidele pühendatud raamatu “Des gestes et des mots pour le dire” (“Žestidest ja sõnadest selle ütlemiseks”, 1986). S. A. Grigoreva, N. V. Grigorev ja G. E. Kreidlin avaldasid raamatu “Slovar jazōka russkih žestov” (“Vene žestiraamat”, 2001). Selles teoses on žestid esitatud joonistusena. Iga žesti käsitletakse eraldi: muu hulgas antakse liigutuse ja olukorra kirjeldus ning sobivad analoogsed žestid või verbaalsed väljendid. Hispaania keelt kõnelevate maade žestidest kirjutasid kolm autorit Giovanni Meo Zilio ja Silvia Mejía, kes avaldasid teose “Diccionario de Gestos: España e Hispanoamérica” (“Žestiraamat: Hispaania ja Hispanoameerika”, 1980–1983).

Desmond Morrise “Le langage de gestes” ehk “Žestide keel” (1997) erineb eelpool nimetatud teostest sellepoolest, et tema žestiraamatus on võimalik liigutuse kirjelduse järgi otsida, mida tähendab näiteks keele näitamine ühel või teisel maal. Raamat ei ole pühendatud ühele kultuurile, vaid esitab valiku žestidest üle maailma. Nii saab lugeja teada, et põial-püsti-žestil on erinevates maades eri tähendused. See Vana-Roomast alguse saanud gladiaatori elu päästev žest, on Euroopas laialt levinud positiivse tähenduses, et kõik on hästi. Jaapanis viitab tõstetud põial meessoost kaaslasele või ka numbrile viis, sest nad alustavad sõrmedel lugemist kõige väiksemast. Ettevaatlik tuleb olla Baskimaal, kus see žest on separatistliku liikumise sümbol. Pandžabi lääneosas tähendab sama märk aga võimaluste puudumist. (Morris 1997: 273–275)

Paber kandjal olevad žestiraamatud sisaldavad märksõnade nimekirja, mis võib olla üldistatud tähendus (kiitus, mure, nõusolek, rahulolu...) või liigutust sooritav kehaosa (nina, pea, sõrmed...). Žest ise on joonistatud ning juures on liigutuse kirjeldus antud sõnadega. Sellele järgneb tähenduse selgitus ning vastavalt olukorrale sobiv suuline väljend. Joonistused on

visandlikud ning kujutavad vaid olulisi kehaosi – näiteks profiilis nägu ilma kuklata ja käsi ilma küünarnukita. Liikumise suunda ja ulatust annavad edasi lisajoonekesed – väikesed kriipsud, kaared, spiraalid.

Tuttava žesti äratundmine joonistusel ei valmista neis raamatuis tõenäoliselt raskusi, kuid tundmatu žesti puhul on vaja näha seda tegemas reaalselt kolmemõõtmelist inimest. Žesti kiirus, ulatus, rütm, algus ja lõpp, kaldenurgad jäävad fotol ning joonistusel ebaselgeks. Neid omadusi aitavad täpsustada sõnalised kirjeldused, kuid sellegipoolest jääb küsimus: “Kuidas see liigutus ikka täpselt käib?” Ei ole ju võimalust kontrollida, et tegemist on sama žestiga, mida raamatu kasutaja nägi tänaval. Samuti ei saa olla kindel, et pildi vaataja teeb žesti õigesti.

Žestide õppimine on oluline kurtummadele. Viipekeel on iseseisev märkide süsteem, mille abil on võimalik suhelda inimestel, kes häält kasutada ei saa. Selle märgisüsteemi tõhusust näitab kasvõi see, et televisioonis on olemas inimene, kes tõlgib kõik uudised samaaegselt lugemiseга viipekeelde. Me võime seda näiteks näha Eesti Televisiooni kell 18.00 AK uudistest ekraani alumises paremas nurgas videopildina.

Viipekeele kasutajatel ei ole võimalust üle minna sõnadele, et ennast arusaadavaks teha ja et vestluses mitte toppama jääda, peavad nad liigutusi väga hästi valdama. Viipekeele õppimiseks on ilmunud ka esimesed CD-d. Meie lähematest naabritest on näiteks leedulastel ilmunud CD pealkirjaga “Bendraukime lietuviu gestu kalba” (“Õpi rääkima leedu viipekeelt”) ning rootslastel “Teckenspråk Språklära Satslära” (“Viipekeele lauseõpetus”, Olsson 1998).

Leedulaste plaadil (Timčenko⁸) on pildiline ja sõnaline teemaotsimissüsteem. Kui valida näiteks “tervitamine”, siis ilmuvad erinevad sõnalised ja joonistatud näited, millele vajutades avaneb väike ekraan. Sellel ekraanil näitab mees või naine antud väljendit viibete abil. Viipeleja on rietatud musta ning ka taust on must. Nii paistavad nägu ja käed hästi välja. CD on ka mitmes keeles, sh. inglise keeles. Eestlastel veel sellist viipekeele õpikut välja antud ei ole. Viipekeele uurimise ja jäädvustamisega tegeleb Tartu Ülikooli juures Regina Toom.

Ka Internetist on võimalik leida leedulaste CD-le sarnaseid viipekeele otsimise ning vaatamise süsteeme. Ka seal on märksõnad ja teemad, mis aitavad jõuda videoni. Näiteks võib tuua <http://www.aslpro.com> ja <http://signonline.com>⁹.

---

⁸ Selle viipekeele CD kohta ei ole võimalik väljaandmisaastat anda.

⁹ Nende Interneti lehekülgede kohta ei ole võimalik väljaandmisaastat anda.

Viipekeele uurijad ning kasutajad tunnevad palju teravamalt vajadust autentse pildi järele kui žestiuurijad. Žestide filmimine on saanud tavaliseks, kuid žestiraamatud CD-l, DVD-l ja Internetis alles hakkavad ilmuma. Internetis otsides leidsin kodulehekülgi, kus oli võimalik märksõnade järgi otsida žeste. Näiteks hispaanlastel on olemas kodulehekülg (<http://gamp.c.u-tokyo.ac.jp/~ueda/gestos/>¹⁰). Seal on nimekiri erinevatest tähendustest, millele vajutades ilmub žesti demonstreeriv videopilt. Nii mahukaid žestiraamatuid kui on paberkandjal, ei ole mulle teadaolevalt CD-l või DVD-l veel välja antud.

Tavaliselt on ühele kultuurile pühendatud žestiraamatud ka vastavalt selles kultuuris kõneldavas keeles. Näiteks Calbris'i ja Montredon'i teos (1986) on prantsuse keeles ning prantslaste žestidest. Morris'e (1997) raamat ilmus originaalis inglise keeles, kuid see on tõlgitud näiteks prantsuse keelde. Paratamatult pääseme nii CD-l kui paberkandjal olevaid žestiraamatuid uurima verbaalse keele kaudu, mis omakorda eeldab selle keele tundmist. Üldjuhul on verbaalne suhtlemine esmane ja žestid vaid täiendavad vestlust, mistõttu tundub loomulik, et õppimist alustatakse verbaalsest poolest. Kuid kas poleks tore turistina mõista vähemalt mõnda olulist žesti, eriti kui informatsiooni küsimiseks tuleb appi võtta "kehakeel"? Nii võiks ju välja anda turistile mõistetavas keeles žestikoni¹¹. Inimene ei suuda iialgi ära õppida kõiki maailmas kõneldavaid keeli.

E. Roger Axtell jutustab oma teoses "Le pouvoir des gestes : guide de la communication non verbale" ("Žestide võim : mitteverbaalse kommunikatsiooni käsiraamat", 1993: 10) loo, kuidas üks ameeriklane hääletas põialt püsti hoides Nigeerias. Tema juures pidurdanud autost hüppasid välja vihased nigeerlased, kes talle nahapeale andsid. Pöidla püstihooldmine on neile suur solvang. Küllap oleks väike taskužestiraamat enne ohust hoiatanud.

Verbaalse keele kaudu žestide otsimine seab mitmed piirangud. Eespool oli juttu sellest, et inimene ei ole suuteline kõiki keeli valdama. Kui otsida žesti märksõnade kaudu, siis ka see seab teatavad piirid. Inimene, kes otsib näiteks põial-püsti-žesti (foto 3), peab otsustama, millise märksõna alt ta selle leida võiks. Kas see võiks olla "käsi", "sõrmed" või hoopis "pöial"? Ka tähenduse järgi otsimisel võib inimesel olla peas märksõna, mida nimekirjas üldse ei leidu. Seetõttu tuleb tal oma mõttele leida kõige lähedasem märksõna.

---

¹⁰ Selle Interneti lehekülje kohta ei ole võimalik väljaandmisaastat anda.

¹¹ Termin *žestikon* sündis kahe sõna liitmisel *žest* ja *leksikon*. Žestikon tähistab väikest žestiraamatut, mis sisaldab piiratud arvu žeste, näiteks ühe inimese individuaalseid žeste. Olen kohanud seda terminit ka paaril korral prantsuse- ja inglisekeelset erialast kirjandust lugedes. Seda terminit – *gesticon* – kasutasid näiteks Brigitte Krenn ja Hannes Pirker (Krenn, Pirker).

Jaapanlased töötavad ühe tehnilise võimalusega, mis peaks lahendama liigutuse järgi otsimise probleemi ning samuti aitama inimesel žesti õigesti teostada. Yoshito Tabata ja Yoshitsugu Manabe kirjutavad oma artiklis “A Study on Hand Posture Recognition for Finger Character Learning System” (“Käeasendi äratundmise uurimus sõrme omaduste õppimise süsteemi jaoks”, 2003: 377–381). Artikkel räägib erilisest kindast, mis on ühendatud arvutiga. Kui sooritada liigutusi kinnas käes, siis arvuti registreerib iga eksimuse ning näitab seda ekraanil. Ekraanile ilmub käsi, kus valesti toimunud käe osa on märgitud teise värviga. Samuti näitab ekraan, kuidas õigesti toimida. Jaapanis on ka veel teisi tehnilisi lahendusi sündimas, mis võimaldavad sensorite abil registreerida terve keha liigutusi (Ingenhoff, Schmitz H. 2003: 383–388). Samalaadseid liigutuse jäädvustamise uuringuid ja katseid tehakse mujalgi maailmas ning sageli on eesmärgiks luua robot, mis liigutaks ennast nagu inimene.

20. sajandi teisel poolel ja 21. sajandi algul avardunud tehnilised võimalused lubavad žesti uurida autentsemalt kui kunagi varem. Žesti saab peale joonistamise ka filmida, videolõike saab töödelda ning analüüsida neid üha uuesti ja uuesti üle vaadates. Siiski on endiselt lahendamata mitmeid probleeme: näiteks, kas žestide sooritajad käituvad loomulikult, kui neid filmitakse? Kas video moonutab žesti meie silmis võrreldes vahetu soorituse jälgimisega? Kuidas mõistab vaataja žesti suulisest kõnest eraldi ja väljaspool konteksti (Bouissac)? Järgnevas peatükis kirjeldatav eksperiment annab neile küsimustele osaliselt vastuse.

4. ŽESTIRAAMATU KOOSTAMISELE EELNENUD UURIMISTÖÖ ETAPPIDE KIRJELDUS

4.1 ŽESTIDE KOGUMINE

Minu töö teostamise tegi võimalikuks osalemine Tartu Ülikooli dotsendi Silvi Tenjese projektis, mida rahastas Eesti Teadusfond¹². Tänu sellele sain töötada Pariisi raamatukogudes ning žeste filmida. Projekti alguses osales küsitluseks valmistatava video ettevalmistusel ka Tartu Ülikooli eesti filoloogia osakonna magistrant Annaliisa Ainsalu. Teda võisid küsitletavad näha videolindil ühe “näitlejana” žeste tegemas.

Projekti üks osa nägi ette embleemide kogumise ja jäädvustamise. Seetõttu sai käesoleva uurimustöö esimeseks eesmärgiks koguda võimalikke käeembleeme nii palju, kui erinevaid allikaid kasutades neid esile kerkib.

Juba eelpool mainitud Geneviève Calbris'i ja Jacques Montredon'i prantslaste žeste koondavas raamatus “Des gestes et des mots pour le dire” (“Žestidest ja sõnadest selle ütlemiseks”, 1986) on žesti teostus antud joonistusena (joonistuste autor: Zaü). Sealjuures on ka liigutuse kirjeldus ja tähenduse selgitus sõnadega. Lisaks sisaldab ta hulgaliselt näiteid reaalsetest elusituatsioonidest. Ehkki juba see raamat sisaldas piisavalt žeste uurimuse teostamiseks, otsisin ma veel neid juurde, vaadates Prantsuse filme ning vesteldes prantslastega. Nii täienes valitud žestide kogu mitme uue liigutusega ja ma sain kinnitust ka juba Calbris'i ning Montredon'i (1986) teosest leitud žestide olemasolule.

Eestlaste žestide kohta ei olnud raamatut välja antud. Neid ei olnud kogutud. Kuid eestlasena oli mul võimalik võtta abiks maailmas välja antud žestiraamatud (Calbris, Montredon 1986; Morris 1997; Grigoreva 2001) ning žeste puudutavad teosed (nt. Axtell 1993). Kirjandust uurides valisin välja žestid, mida ma ise kasutan või olen näinud teisi eestlasi kasutavat. Nendest raamatutest ei olnud võimalik leida žeste, mis on ainuomased eestlastele ja mida teised kultuurid ning rahvad ei tunne.

Umbes aasta jooksul kasutasin vaatlusmeetodit, et täiendada eestlaste žestide kogu. Jälgisin inimeste “kehakeelt” igal pool – kodus, tänaval, poes, kohvikus. Ma küsisin oma

---

¹² Eesti Teadusfondi grant 5519.

sõprade, õpilaste ja kolleegide¹³ käest, milliseid žeste nad kasutavad. Pisut ette rutates võib öelda, et nad pakkusid ka oma isiklikust kasutusest või oma seltskonnas tarvitata vaid žeste, mis küll žestiraamatusse ei jõudnud, sest need ei saanud küsitluses kinnitust. Heaks allikaks žestide kogumisel olid eestikeelsed saated ja filmid, mis on Eestis väga populaarsed. Toon siin ära mõned olulisemad näited: “AK uudised”, “Alex Lepajõe šõu”, “Kodu keset linna”, “Õnne 13”, “Ärapanija”. Vaatlusmaterjali hulk oli piiramatu ning mind huvitasid väga erinevad allikad, et võimalikult palju žeste koguda. Kogumise käigus jäädvustasin mind huvitava žesti visandina valgele paberile, lisades vajadusel juurde liigutuse kirjelduse ning tähenduse.

Enne lõpliku uurimise alla tulevate žestide kogu kokkupanekut oli mul suurepärase võimalus pidada loengut semiootika üliõpilastele Tartu Ülikoolis. Mind kutsus sinna biosemiootika professor Kalevi Kull, kes soovis, et ma räägiksin inimese žestidest, nende klassifikatsioonidest ja uurimisvõimalustest. Ta palus seejärel üliõpilastel vaadelda iseendid ning koostada väikesed individuaalsed žestikonid. Need tööd esitati peamiselt paberkandjal. Materjalide läbitöötamise käigus selgus, et paljud žestid korduvad erinevates žestikonides ning kattuvad juba minu eelneva koguga. Need materjalid ei andnud juurde ühtegi uut žesti, kuid nad kinnitasid paljude žestide olemasolu Eesti kultuuris.

Lõpuks liitsin ma mõlema kultuuri – eesti ja prantsuse – žestide kogud ühte ning sain kokku 130 võimalikku käeembleemi. Järgmine uurimuse etapp pidi tõestama, et tegemist on embleemidega ning et nad eksisteerivad eestlaste või prantslaste kultuuris. Olin eelnevalt defineerinud enda jaoks žesti, käežesti ja embleemi. See kergendas žestide väljavalimist.

4.2 KÜSITLUSE JA VIDEOEKSPERIMENDI ETTEVALMISTUS

Kõigepealt tuli jäädvustada žestid videolindile, et neid saaks näidata võimalikult autentselt küsitluses osalejatele. Eestlaste žestide teostamiseks oli “näitlejaid” piisavalt valida, kuid prantslasi on Eestimaal suhteliselt vähe. Nii juhtuski, et eestlastest “näitlejaid” oli neli ning nad kõik olid naised ning prantslastest “näitlejaid” vaid üks mees. Kõik olid noored inimesed vanuses 16–30. Minu põhieesmärk ei sisaldanud sooliste erinevuste väljatoomist žestide kasutamisel.

---

¹³ Ma töötasin prantsuse ja hispaania keele õpetajana Rocca Al Mare Koolis Tallinnas. Õpetasin lapsi neljandast kuni kaheteistkümnenda klassini.

Suuremate rahaliste, ajaliste ning inimressursside puhul oleksin ma iga väljavalitud žesti lasknud esitada nii mehel kui naisel ja näidanud mõlemaid filme nii meestele kui naistele. Sugu ja sotsiaalne grupp ühiskonna sees ei omanud tähtsust seda enam, et mina soovisin leida žestid, mida kasutab eesti rahvas ja mida kasutab prantsuse rahvas. Noored “näitlejad” otsisin ma seetõttu, et ka videovaatajateks pidid saama üliõpilased. Usun, et nii oli neil lihtsam ennast samastada videol nähtava noorega.

“Näitlejad” olid tavalised inimesed, sõbrad, kes ei kartnud kaamerat ning olid valmis lahkesti aitama. Iga “näitleja” sooritas 130 žestist ainult need žestid, mida ta uskus oskavat teha. Videomontaažil valisime välja kõik 130 žesti vastavalt sellele, kui hästi üks või teine “näitleja” oli suutnud žesti esitada.

Korralik digikaamera – Sony VX-1000E – seisis sobivas kõrguses statiivi peal. “Näitlejad” viibisid filmimise ajal tühjas ruumis, taustaks tühi hele sein. Nad olid riietatud suhteliselt tavaliselt ja tagasihoidlikult. Nad tegid ühte žesti mitu korda. Sageli osutus esimene žest kõige spontaansemaks ja loomulikumaks. Mõni žest või siis kaamera ajas “näitleja” naerma. Naer oli vabastav, kuid segas montaaži tegemist. Filmimisel ei vajanud ma häält, küll aga pidi miimika sobima žesti tähendusega. Filmijana üritasin olla vestluspartneriks, kellele žest võib olla suunatud ning andsin suuliselt erinevaid elusituatsioone, kus žesti võib kasutada. Ma küsisin näiteks, kuidas “näitleja” teeks teatud käed-üles-tõstmis-žesti, kui tema poole tormaks raevunud elevant (foto 15).

Foto 15.

“Näitlejatel” puudus teatrikoolitus, mistõttu nad ei teadnud midagi “kehakeele” tehnikatest. Nad tundsid ennast vabalt, olles küll kaamera tõttu pisut elevil. Žeste kasutavad kõik “näitlejad” ning nende jaoks oli põnev avastada, et nad neid tõepoolest tunnevad ja kasutavad. Eestlannadel ei olnud keeruline erinevaid meeleolusid väljendada. Prantslasest noormehel oli aga kohati raskusi viha ja agressiivsusega. Talle ei olnud see loomumane.

Žesti teostamine pidi algama alati neutraalsest käed-kõrval-poosist ning ka selles lõppema. Kui meid huvitav žest oleks esinenud pikemas “kätega vehkimise” jadas, siis ei oleks küsitlertavatel selge, millist žesti nad peavad määrama ankeeti täites. Üldiselt taipasid “näitlejad” kohe, millist žesti ma silmas pean ja tahan, et nad teeksid. Minu ülesanne oli läbi kaamera jälgida, et kõik liikuvad kehaosad jääksid kaadrisse, et näitamine oleks üldjuhul suunatud kaamera poole (kus võiks asuda kujutletav vestluspartner) ning et žest oleks nähtav ja arusaadav. Kuigi näiteks pöidla-hamba-žesti puhul tuli märgata väikesi detaile (foto 16), oli ta vaatajatele arusaadav, nagu selgus hilisematel videodemonstratsioonidel.

Foto 16.

Siiski oli üks žest, mille teostamine näis äärmiselt keeruline. Eestlastele nii tüüpiline pöidlahooldmise žest (foto 8) mõjus video läbivaatamisel ilma kontekstita kui lihtsalt rusika raputamine või käe rusikas hooldmine. Ma filmisin seda žesti uuesti ning erinevate nurkade alt – eest, külje pealt, diagonaalis, käsi küünarnukist kõverdatud, käsi näo juures, käsi suures plaanis ilma näota ja kaugemalt koos miimikaga. Ekraanilt võis aga selgesti näha, et põial on pihku suletud. Filmitud variantidest valisin välja kaks, mis läksid lõplikkusse videosse. Küsitluse ajal

rõhutasin vaatajatele, et põial on rusikas, ning tulemused olid head. Eestlased tundsid oma žesti hästi ära, prantslased aga loomulikult üldse mitte.

Filmimisel tuli välja ka žestitegija individuaalne omapära. Kui mina näitasin žesti ette, siis mõnikord teatas “näitleja”, et tema teeb seda, kätt veidi teistmoodi hoides või käega teisi kehaosi teistsugusel viisil puudutades. Ma palusin, et nad teeksid kõigepealt enda harjunud versiooni ning seejärel ka minu ettekujutuse, mida mõjutas ka sõltuvus kaamerast. Näiteks palusin ma vajadusel inimesel kaamerale lähemale kummarduda, et sõrmede asend oleks selgemini nähtav. Nendes olukordades ei seganud kehaasend žesti tähendust vaid pigem rõhutas seda.

Žeste pidi olema lõpuks võimalik näidata ilma hääleta. Üksikutel juhtudel ei tundnud žesti teostaja ennast loomulikult, kui pidi sobiva verbaalse väljendi ära jätma. Sel juhul tegi “näitleja” žesti koos häälega ja kordas kohe sama liigutust vaikides.

Montaažiks aitas žeste välja valida infotehnoloogia spetsialist Aleksander Ratušnõi, kes sai žestide arusaadavuse ja selguse kontrollisikuks. Montaaži tegemisel vaatasime läbi kõik variandid ühest žestist ja valisime välja parima.

Selle protseduuri lõpuks valmis tummfilm, milles oli 130 žesti. Igale žesti demonstreerivale videoklipile eelnes järjekorda märkiv suur tume number heledal taustal.

Videonäitamise juurde kuulus ankeet, milles küsisin peale allpoolt toodud tähtsate küsimuste ka mõne küsimuse igaks juhuks. Viimased puudutasid vastaja sugu ja eriala. Ankeedid olid koostatud vastajate emakeeles – eesti ja prantsuse keeles. Ankeet oli esitatud tabeli kujul ning sisaldas järgnevaid küsimusi:

1. Kas Te tunnete seda žesti? Jah/Ei
2. Kas Te kasutate seda tüüpi žesti? Jah/Ei
3. Milline on antud žesti tähendus?
4. Kas žestile vastab mõni suuline väljend? Milline?
5. Millises situatsioonis seda žesti kasutatakse? (Kes kasutab? Millises meeleolus? Kus?)

Kahele esimesele küsimusele tuli vastata ristikest õigesse lahtrisse tõmmates ning ülejäänud kolm vajasis sõnalist vastust.

4.3 KÜSITLUSE LÄBIVIIMINE

Jagasin žestid näitamiseks pooleks ehk kaheks seansiks. Üks seanss kestis poolteist tundi nagu loengud tavaliselt. Eestis osalesid seanssidel erinevad grupid. Prantsusmaal aga nägid kõik žestid ära samad inimesed. Kui žestiraamatu koostamisel tundub 130 žesti vähe olevat, siis järjest äravaatamiseks oli neid kindlasti palju. Küsitletavad grupid olid aga väga põnevil ning neile valmistas palju nalja tundmatute žestide avastamine. Neil oli hea meel, kui nad tundsid ära näidatud žesti (seda võis aimata miimikast ning ka hüüatustest). Prantslaste grupiga jõudsin ma esimesel seansil ära näidata isegi umbes 90 žesti.

Suurt hulka inimesi ühte ruumi kokku koguda on keeruline, kui selles puudub nende jaoks konkreetne kasu. Üliõpilasena nägin ma võimalust kasutada loenguaegu. Tartu Ülikooli semiootika osakonna inimestele võisid žestid kui märgid huvi pakkuda. Palusin abi professor Kalevi Kullilt, kes lahkelt loovutas mulle ühe pooleteisttunnise loenguaja. Loengu alguses tutvustasin žestide valdkonda ning seejärel viisin läbi küsitluse. Käisin kahes erinevatele rühmadele mõeldud loengus ning näitasin vastavalt pooled žestidest. Vastajate vanus jäi peamiselt vahemikku 18–30. Vaid paar inimest olid veel vanemad. Küsitluslehe täitjate arv oli suurem, kui ma lõpuks välja valisin analüüsi teostamiseks. Lõplikus analüüsis kasutatud ankeete olid täitnud:

8 prantsuse meest,

22 prantsuse naist,

16 eesti meest,

19 eesti naist.

Suurem valim tõstaks kindlasti tulemuste usaldusväärsust. Kuid ka need inimesed olid pärit erinevatest maakondadest ja sotsiaalsetest kihtidest ning seda enam üllatasid üle 70 % ja vahel isegi kuni 100 %-ni ulatuvad ühtelangevused žestide tähenduse kirjeldamise osas. Lisaks sellele toetasid minu tulemuste usaldusväärsust prantslaste žestide puhul Calbris'i ja Montredon'i raamat (1986) ja eestlaste osas Tartu Ülikooli semiootika õppijate žestikonid.

Prantsusmaal küsitluse läbiviimiseks üritasin kontakte luua žestiuurijate G. Calbris'i ja J. Montredon'iga, kes ei näinud võimalust mind aidata. G. Calbris teatas e-kirjavahetuses, et ei tegele embleemidega ja J. Montredon oli juba pensionil ning ei uskunud suutvat nii palju üliõpilasi (30–40 inimest) nii pikaks ajaks (2 korda 1 t 30 min) ühte ruumi koguda.

Minu juhendaja Eva Toulouze aitas luua kontaktid Jean-Pierre Minaudier'ga, kes töötas õppejõuna La Bruyère de Versailles' koolis. Ta andis ettevalmistuskursust õpilastele, kes olid lõpetanud keskkooli ja soovisid astuda ülikooli. Näitasin kahel erineval päeval kõiki žeste tema õpilastele Versailles's. Prantslastele tutvustasin ma peamiselt enda uurimistööd ja selle eesmärgi.

Küsitluse läbiviimiseks olid mul ettevalmistatud VHS ja DVD, žestide visandid ja kirjeldused paberil ning ankeedid paberkandjal. Küsitluse viisin läbi loenguruumis, kus oli võimalik televiisorist või dataprojektoriga näidata videot. Palusin vastajatel üksteisele "õigeid vastuseid" mitte ette öelda, selgitades, mis on minu uurimustöö ja nende osaluse mõte. Samuti küsisin neilt, kas keegi tunnetab, et **ei ole** eestlane või prantslane. Osad vastanutest täitsid ankeedi, kuid märkisid peale, et tunnevad end näiteks pigem vene kultuuri kuuluvat. Vastuseid analüüsisides vaatasin need küsitluslehed üle, aga jätsin kõrvale.

Iga žesti näitamise eel küsisin, kas õpilased on järgmiseks žestiks valmis ning ütlesin seejärel järjekorranumbri. Küsisin videolõigu vaatamise järel, kas on vaja korrata ning näitasin lõiku vajadusel uuesti. Mõnikord palusid nad minul sama žesti ise korrata ning ma tegin seda.

Ankeedi täitmine ja video jälgimine nõudis tähelepanelikkust, et mitte järjekorda segi ajada. Vaid paaril inimesel tuli aidata järjekorda taastada. See toimus jooksvalt. Vastajad olid väga huvitatud ning videolõigud tegid neile palju nalja. Kui žest tuli tuttav ette, aga nad ei suutnud kohe tähendust anda, siis imiteerisid nad liigutust ja kirjutasid seejärel. Vastavalt verbaalsele võimekusele võis mõne juures näha raskusi tähenduse sõnastamisega. Üldiselt võis õpilaste nägudelt lugeda sageli üllatust, lõbustatust ning ahaa-momente. Küsitluse lõppemisel tahtsid nad teada neile tundmatute žestide tähendust. Mõnel üksikul juhul oli näha ehmatust: "Muidugi ma tean seda!" Siin oleksid aidanud kindlasti kontekst ja verbaalne väljend. Teisest küljest ei saanud ma neid vahendeid kasutada, sest see oleks andnud võimaluse "vastuse äraaimamiseks". Žesti olemasolu ja tähendus sõltus vaatajast mitte minu arvamusest või "näitleja" ettekujutusest sellest, mida ta teeb.

4.4 ŽESTIDE ANALÜÜS

Ankeetides olevat informatsiooni oli mul vaja žestiraamatu koostamiseks. Sellest lähtuvalt valisin ka analüüsimeetodi. Ma lõin Microsoft Exceli programmis tabelid, kus on eraldi

leheküljed eesti meeste ja naiste ning prantsuse meeste ja naiste kohta. Need eraldi kantud andmed liituvad aga veel ühel leheküljel. Ma vaatasin igale žestile antud vastuseid eraldi. Kasutajad ja mittekasutajad olid näidatud arvudena.

Kui žest oli inimesele tuttav, oli tal suhteliselt hästi antud lühike tähenduse seletus ning suuline vaste sinna juurde. Mõnel juhul oli tähenduse reale pandud verbaalne väljend – hüüatus või lause, mis kaasneb tavaliselt žestiga ning annab mingil määral tähendust edasi. Elusituatsiooni – koha, inimese, meeleolu – kirjeldamine viimase küsimuse all toetas vastaja antud tähenduse mõistmist. Vastuste väljalugemist ja tõlgendamist raskendasid ühesõnalised vastused ning ebaselge käekiri. Mul oli ankeete varuga ning ma sain välja jätta need küsitluslehed, mis ei sobinud.

Iga žestile antud tähenduse järele märkisin tabelis vastajate arvu. Tõin esialgu välja rohkem tähenduste alajaotusi, et mõtiskleda nende sarnasuse ja erinevuste üle. Mind aitasid mu eelnevad teadmised antud žestide tähenduse ja päritolu kohta ning samuti žestiraamatud. Lõpuks üritasin anda täpsematele tähendustele üldisemad pealkirjad. Žestiraamatus on žestidele antud mitu tähendust, vaid juhul kui need tõesti täiesti erinesid ja üksteist välistasid. Nagu juba eepool sai mainitud (vt. lk. 11–12), on prantslastel positiivne OK-žest, mis tõsise näoilme puhul muutub läbikukkumist väljendavaks *zéro*-žestiks (ee. nulli-žestiks).

Üldisemate pealkirjade järgi oli mul juba võimalik vaadata protsente. Kui suur hulk inimesi pakkusid antud tähendust? Oluline on märkida, et üks inimene võis pakkuda mitu tähendust samale žestile. Lõpuks moodustasin tabeli, kus on ära toodud protsentides kui palju inimesi tunnevad antud žesti ja kui palju nad kasutavad seda. Ma jaotasin žestid protsentide järgi nelja rühma:

0–9 % žest ei ole tuntud selles kultuuris,

10–29% žesti tuntakse vähe,

30–69 % žesti tuntakse keskmiselt,

70–100 % žesti tuntakse väga palju.

Kasutasin sama jaotust ka žestide kasutamise puhul. Üldiselt olid numbrid sarnased mõlemas veerus, kuid üksikutel juhtudel, kui žesti tundmine ulatus üle künnise (üle 10 %), siis kasutus oli väga väike või olematu. Tõenäoliselt on väga väikese kasutusega (1–3 inimest) žestid pigem omased ühele teatud seltskonnale, sotsiaalsele grupile. Ma valisin välja žestid, mis ületasid oma kasutuses 10 %, et neid žestiraamatus kasutada. Lõpuks “jäi sõelale” eestlastel 95 ja

prantslastel 107 käeembleemi. Need arvud moodustavad näidatud žestide kogust (kokku oli 130 erinevat käežesti) vastavalt 73 % eestlastel ja 82,3 % prantslastel. Eestlaste žestide väiksema hulga üheks põhjuseks on see, et prantslaste käežestide valimi moodustamiseks olid paremad allikad nagu näiteks väljaantud Calbris'i ja Montredon'i žestiraamat (1986).

130 žesti hulgas olid segamini nii eesti allikatest kui prantsuse allikatest leitud žestid. Nii eestlastel kui prantslastel on käeembleeme, mida teine uuritud kultuur ei tunne. Žestiraamatusse koondatud žestidest on eestlastel 9 embleemi, mida prantslased ei tunne ja prantslastel vastavalt 21 embleemi, mida eestlased ei mõista.

Küsitluses osalejad aitasid mul leida kinnitust, et väljavalitud žestid on embleemid. **Nad nägid žeste ilma konteksti ja hääleta, kuid nad tundsid enda kultuurile omased embleemid ära (vt. tabel 1¹⁴).**

Žestide äratundmine inimeste järgi	Žestide hulk prantslastel 130st videol näidatud žestist	Žestide hulk eestlastel 130st videol näidatud žestist
90–100 % inimestest	65 žesti	56 žesti
70–100 %	84	75
30–69 %	25	29
10–29 %	15	16
0–9 %	6	10

Tabel 1.

Žestivaataja ülesanne oli luua kontekst ise ja täpsustada liigutuse tähendus. Inimese kujutlusvõimele au andes võin kinnitada, et vastused olid ootuspärased ning kattusid mulle teadaolevate tähendustega. Küsitletavad andsid aga palju tähenduslikke nüansse ja täpsustusi juurde. Loomulikult esines olukordi, kus küsitletav üritas (tundmatule) žestile anda tähenduse kehakohendamise liigutusena. Näiteks prantslaste “Mon oeil!” (foto 17), mis väljendab kahtlust, oli paari eestlase jaoks puru silmast pühkimine. Nimetissõrm tõmbab silmalaugu alla korduvalt. Prantslased ise tundsid oma žesti väga hästi ära.

¹⁴ Tabel 1 sisaldab ka neid žeste, mida kasutati väga vähe, kuid mille kohta küsitletavad kirjutasid, et nad tunnevad neid žeste.

Foto 17.

4.5 ŽESTIRAAMATU TÄPNE IDEE JA TEHNILINE TEOSTUS

Soovisin näha eestlaste ja prantslaste žestiraamatut CD kujul. Palusin žestiraamatu tehniliseks teostamiseks abi uurimustööks kaamerat laenanud Aleksander Ratušnõilt. Ma tutvustasin talle oma ideed ning me arutasime koos, mida praegune tehnoloogia võimaldab teha. Koostasime žestiraamatu vormi täpse kirjelduse, mille põhjal Aleksander Ratušnõil oli võimalik teha kulude nimekiri. Minu projekti oli nõus rahastama Prantsuse Kultuurikeskus Eestis.

Žestiraamatu jaoks oli vaja luua uus programm. Mina töötlesin uurimustööst saadud andmed programmile sobivasse vormi. Käeembleemid tuli esitada videolõikudena. Selleks palusin ma ühe eestlanna ja ühe prantsuse noormehe abi, kes tegid vastava kultuuri žeste. Filmimise meetod oli sama kui eelmisel korral. Filmisime ühte liigutust mitu korda ja montaažis valisime välja kõige paremini õnnestunud žesti.

Žestiraamatut pidid saama kasutada nii eesti kui prantsuse keelt kõnelevad inimesed. Žestiraamatule oli planeeritud neli otsimise versiooni:

eestlaste žestid eesti keeles,

eestlaste žestid prantsuse keeles,

prantslaste žestid prantsuse keeles,

prantslaste žestid eesti keeles.

Ma koostasid nii eesti- kui prantsusekeelse teksti, mille vaatasid üle Silvi Tenjes ja Eva Toulouze. Kõigis otsinguvõrsioonides on otsingusõnad, märksõnad ja žestide kirjeldused vastavas keeles.

Kui žestiraamatu kasutaja soovib otsida eestlaste žeste eesti keeles, siis jõuab ta vastavaid linke klikkides leheküljeni, kus on võimalik läheneda žestide kogule kahel viisil: žestid tähenduse järgi ja žestid liigutuse järgi. Kui vajutada nupule “otsing tähenduse järgi”, siis avaneb lehekülg, kus on otsingusõna jaoks lahter ning selle alla ilmub rippmenüü. Rippmenüü sisaldab märksõnu tähestikulises järjekorras (foto 18). Nii on võimalik otsida käeembleeme, mis väljendavad “ahastust”, “armastust”, “helistamist”, “sõõmist”, “rumalust”, “rõõmu”, “viha” jne. Märksõna sisestamisel võib vasteid olla üks või mitu. Näiteks rumaluse väljendamiseks on nii eestlastel kui prantslastel väga palju erinevaid žeste. Ka on otsingu lihtsustamiseks kasutatud märksõnadena sünonüüme. Näiteks võib ühe ja sama žesti leida nii sõna “lollus” kui “rumalus” alt.

Otsing tähenduse järgi Tagasi Tagasi esilehele

Sisesta otsitav sõna:

Leitud vasted:

- AHASTUS
- ALKOHOL
- ALLAANDMINE
- ARMASTUS
- AUSÕNA
- AVASTUS
- EBAÕNNESTUMINE
- EDU SOOVIMINE
- EEMALEHOIDUMINE
- EHMATUS
- EITUS
- EKSIMINE
- ENAM-VÄHEM
- HALVASTI
- HEAKSKIIT
- HELISTAMINE**
- HIRM
- HOIATUS
- HULLUS
- HÄBI
- HÄSTI
- HÄÄLETAMINE AUTOLE
- HÜVASTIJÄTT
- ILMAJÄTMINE

Foto 18.

Embleeme saab otsida ka liigutuse järgi. Kui nägime võõrast žesti ning seejärel soovime teada tähendust. Selleks on rippmenüüs võimalik valida domineeriva kehaosa või kehaosade nimetus. Näiteks “nimetissõrm”, “käelaba ja kõht”, “sõrmed ja kael”. Märksõna “käelaba ja kõht” toob ekraanile videolõigud, kus ühes patsutab käsi kõhtu ja teises teeb käsi kõhul ringe. Mõlemad žestid väljendavad söömist, nälga või seda, et toit oli maitsev. Kui kasutada ainult üldist otsingusõna “käelaba”, siis ilmub ekraanile päris palju žeste. Sellise märksõna kasutamine on vajalik juhul, kui CD kasutaja soovib žeste võrrelda või ei mäleta täpselt, kuidas käelaba žesti sooritas, st millised käelaba osad domineerisid.

Iga videolõigu juurde ilmub vasakul žesti tähenduse või tähenduste kirjeldus (foto 19). Kirjelduse järel on ära toodud kasutus, mis on vastavalt ankeetides selgunud protsentidele:

vähe kasutatav (10–29 %),

üsna kasutatav (30–69 %),

väga kasutatav (70–100 %).

Sellele järgnevad enamlevinud verbaalsed väljendid, mida võib kasutada koos käeembleemiga või selle asendamiseks.

Otsing tähenduse järgi Tagasi Tagasi esilehele

Helistame. Telefoniga helistajaks võib olla žesti tegija, vestluskaaslane või mõlemad. Žest on väga levinud. Suulised väljendid: "Helistame." "Võtame ühendust." "Helista mulle." "Peame sidet."

Foto 19.

Enne programmi valmistamist oli kõigepealt vaja luua hulk seoseid. Iga märksõnaga tuli ühendada vastav videolõik ning tekst. Üks videolõik või tekst võis sobida mitme märksõna juurde.

Ma oleksin hea meelega kasutanud kõige uuemaid leiutisi žestiraamatu valmistamiseks. Juba eelpool (vt. lk. 29) sai nimetatud Jaapanis arendatav “tundlik kinnas” (Tabata, Manabe 2003: 377–381). Niisuguse vahendi abil oleks võimalik arvutis žeste tuvastada. Selline tehnoloogia ei ole Eestis veel kasutuses ning selle loomine on väga kallis. Tartu Ülikooli Tehnoloogiainstituut tegeleb samuti žestikuleeriva roboti käe väljatöötamisega. Igal juhul võimaldaks selline kinnas vältida märksõnade järgi otsimist ning inimene õpiks žesti õigesti ja täpselt teostama. Eeskätt on aga kinnas vajalik kurtummadele viipekeele õppimisel.

Žestiraamat on väliselt lihtsalt kasutatav programm, mille saab selgeks õppida ka erinevaid nuppe proovides. Neid nuppe on vähe ning nad korduvad. Loodud raamatu nimeks sai

“Väike žestiraamat” ehk “Petit dictionnaire des gestes”, sest see sisaldab ainult teatud osa prantslaste ja eestlaste žestidest.

5. KOKKUVÕTE

Žestide uurimine on haaranud endale väärrika positsiooni teiste teadusharude hulgas. Žestid on tulnud välja verbaalse väljenduse varjust. Inimeste “kätega vehklemist” vestluses peetakse nüüd keele lahutamatuks ja vajalikuks osaks. Üle maailma tegelevad teadlased ülikoolide juures erinevate žestivaldkondadega nende kogumisest ja jäädvustamisest kuni liigutuste tehnilise rakendamiseni arvutiprogrammide ja robotite valmistamisel.

Konkreetsetest žestidest kirjutades märgivad autorid alati juurde, kellele need omased on. Mõned žestid levivad audio-visuaalsete meediakanalite kaudu ja leiavad nii laia kasutust. Kuid žestid on ka sügavalt kultuuriline nähtus, millel on oma eripärad ning teatud kasutajate ring. Teadusliku uurimistöö tulemusena valminud žestiraamatud on üheks selliseks allikaks, mis võimaldab tutvuda erinevate rahvaste ja sotsiaalsete gruppide žestidega.

Žesti- ja viiperaamatuid on välja antud mitmetes riikides. Neid on nii paberkandjatel kui CD-l. Paberraamatu eeliseks on kindlasti igas olukorras kasutatavus. CD vaatamise eelduseks on arvuti olemasolu. Žestiraamat CD-l aga pakub liikuvat pilti ning seetõttu on žest esitatud autentsemalt kui fotol või joonistusena.

Käesolevas töös kirjeldatud žestiraamat on samuti CD vormis, mille jaoks tuli luua spetsiaalne programm. Žestiraamatu koostamiseks valisin välja ainult käe või kätega sooritatud liigutused. Samuti on tegemist teatud liiki žestidega – embleemidega, mis kannavad iseseisvat tähendust. Žestiraamat esitab esimese süstemaatiliselt korjatud eestlaste žestide kogu. Selles on 95 eestlaste ja 107 prantslaste žesti.

Žestiraamatusse koondatud žestide olemasolu otsustasid vastavalt eestlastest ja prantslastest üliõpilased. Mõlemale rühmale näitasin täpselt sama videot 130 žestiga. Nad nägid liigutust videolt ilma hääleta ning pidid ise tähenduse andma. Küsitluse tulemused näitasid, et embleemid on olemas. Näiteks võib tuua, et prantslastel on 84 embleemi, mille tundis ära 70 % – 100 % küsitletavatest. Eestlastel on vastavalt 75 embleemi. Eriti tuntud žestide puhul ühtis vastajate arvamus lausa 100 %. Levinumaid embleeme saab valesti tõlgendada vaid see, kes ise antud kultuuriruumi ei kuulu.

Paljudele žestidele pakuti kahte või kolme tähendust ning analüüsimisel selgus, et need langesid küsitletavate ankeetides kokku. Nagu sõnagi puhul võib ka žesti tähendus muutuda vastavalt olukorrale. Embleem on arusaadav ilma suulise väljendita, kuid tema täpne tähendus

selgub konkreetsetes elusituatsioonides. Seetõttu on žestiraamatus antud suurele osale žestidest mitu tähendust sõnalise kirjelduse näol.

Ma kasutasin analüüsil 30 prantslase ja 35 eestlase ankeete. Siinjuures võib tekkida küsimus, kas need arvud ei ole liiga väikesed? Küsitluses osalenud prantslased on pärit erinevatest maakondadest nagu eestlasedki. Ülaltoodud protsendid näitavad, et peale verbaalse emakeele on ühe riigi kodanikel ka ühiseid žeste. Enamik CD-le valitud prantslaste žestidest on olemas ka Calbris'i ja Montredon'i paberkaardil žestiraamatus (1986) ning eestlaste embleemide olemasolu kinnitavad ka Tartu Ülikooli semiootika üliõpilaste koduse tööna valminud žestikonid. Suurema uurimisrühmaga saaks edaspidi laiendada valimit ning seejärel analüüsida ja järeldusi teha juba sotsiaalsest grupist, soost ja vanusest lähtuvalt.

“Väike žestiraamat” ehk „Petit dictionnaire des gestes” CD-l annab nüüdsest võimaluse näha žesti videolõiguna, mis lihtsustab liigutuse tuvastamist ja imiteerimist. CD on kakskeelne ning võimaldab prantslastel tutvuda eestlaste žestide tähendustega ja ka vastupidi. Selline žestiraamatu tüüp on maailmas uudne.

Embleemi otsimisel võib valida:

- 1) kehaosa, mis mängib liigutuse sooritamisel põhirolli (nt. märksõna “nimetissõrm” annab vasteks manitsevalt sõrme viibutava käe),
- 2) või tähenduse (nt. “hästi” leiab kõik positiivsust väljendavad žestid).

Leitud vastete all võib olla mitu videolõiku erinevate žestidega, nende tähendustega ja sobivate sõnaliste väljenditega.

Minu žestiraamatut saaks aga ka edasi arendada. See koosneb tegelikkuses neljast eraldiseisvast osast. Praegu saab nii eestlaste kui prantslaste žeste otsida kas tähenduse või liigutuse järgi. Mõlema kultuuri žestide jaoks on olemas prantsuse- ja eestikeelne versioon. Programmis on loomata seosed erinevate otsinguvariantide vahel. Tulevikus võiks näiteks eestlaste žestiraamatu poolt lugedes vaadata kohe, kas sama käeembleem on olemas ka prantslastel ja vastupidi. Kui me uurime, milliseid žeste teeb eestlane heameele väljendamiseks, siis võiks seal olla veel üks nupp. See võimaldaks otsida, milliseid žeste kasutavad prantslased sarnase emotsiooni puhul.

Edaspidi peaks kindlasti koguma teisigi eestlaste ja prantslaste embleeme, kus mängivad põhiosa muud kehaosad: nägu, jalad, rind, puusad. Käeembleemide kogu ei ole samuti veel täielik. Nagu verbaalne keel nii ka žestid muutuvad ja arenevad pidevalt. Tänu kaasaegsetele

tehnilistele lahendustele on mõeldav aja jooksul samale žestiraamatule uute näidete lisamine ja muudatuste tegemine. Edaspidi võiks luua Interneti lehekülje, kust saaks uuendusi alla laadida.

Pikaajaline uurimistöö ja suurem žestikogujate rühm looksid võimalused avastada uusi embleeme ning korjata ka teisi liiki žeste. Autentse elusituatsioonide filmimine ja analüüsimine annaksid põnevaid teadmisi žestidest, mille tähendust saab mõista vaid koos verbaalse kõnega.

Valminud žestiraamatut on lihtne kasutada ning see on mõeldud kõigi jaoks, kes tunnevad huvi prantsuse või eesti kultuuri vastu või kes uurivad žeste. See allikas osutub vajalikuks keele ja kultuuri õppimisel, enne turismireisile minekut, filmi vaatamise järel, teatris rolli ettevalmistamisel jne. Žestiraamat aitab teadvustada isiklikke ja rahvuslikke kommunikatsioonivahendeid ning säilitada ka mõningaid juba hääbuvaid omapäraseid žeste.

6. RÉSUMÉ

La création du dictionnaire des gestes emblématiques français-estonien, estonien-français sur le CD ou l'utilisation de la vidéo pour présenter le geste

Les gestes, moyen quotidien de communication, sont étudiés partout dans le monde. Longtemps les chercheurs ont traité les gestes comme une partie de la communication non-verbale, opposée à la communication verbale. Aujourd'hui, ils soulignent que les gestes appartiennent à la langue et jouent un rôle important dans l'interaction humaine.

Les études contemporaines de la gestuelle ont commencé au milieu du XXe siècle. On a commencé à créer une terminologie, à collectionner et à classifier des gestes. La plus connue est probablement la classification de D. Efron. Il distingue, parmi d'autres types de gestes, les emblèmes, qui peuvent être employés sans parole et qui sont conventionnels, propres à chaque culture. Les incompréhensions liées à la gestuelle sont évitables, si l'on s'informe avant d'aller à la rencontre d'une personne issue d'une autre culture. Il s'avère donc que les dictionnaires des gestes sont des ressources indispensables dans ce monde où les gens voyagent de plus en plus.

L'objectif de cette étude est de présenter la création d'un dictionnaire de gestes sur CD et le travail qui l'a précédé. Cette étude se compose de trois chapitres. Le premier est consacré aux définitions liées au phénomène étudié. Nous définissons ainsi le geste, le geste réalisé avec la main et l'emblème réalisé avec la main qui est l'objet de notre étude. Les emblèmes réalisés avec la main sont effectués par une ou deux mains et les autres parties du corps jouent un rôle secondaire dans l'exécution du geste. Les emblèmes sont des signes relativement clairs par leur nature autonome et conventionnelle. Dans ce chapitre nous étudions également l'emblème comme élément de sens. Ce type de geste, comme les mots, peut avoir plusieurs significations. Dans une situation de communication, il peut aussi être remplacé par un seul mot, par une expression verbale ou même par une phrase verbale.

Le deuxième chapitre présente un aperçu de l'histoire des études sur la gestuelle. Nous y passons en revue les auteurs, les ouvrages et les écoles de chercheurs depuis l'antiquité jusqu'au XXe siècle. Longtemps la gestuelle a été peu étudiée en comparaison du langage verbal. Ce chapitre donne aussi des exemples de différents types de dictionnaires de gestes publiés dans le monde. Les premiers dictionnaires ont été imprimés sur papier. Les images présentées dans les livres – photos et dessins – sont toujours accompagnées par des descriptions verbales. Le dessin

et la photo, images statiques, ne présentent pas un geste de manière authentique. Aujourd'hui, les chercheurs spécialistes de la gestuelle et du langage des signes préfèrent les types de dictionnaires audio-visuels, qui permettent de présenter les mouvements sur des clips vidéo. Ces nouveaux dictionnaires sont publiés sur un CD ou sur Internet.

Le troisième chapitre décrit les étapes de l'étude qui ont précédé la création du dictionnaire des gestes et sa réalisation technique sur CD. Il est consacré aux méthodes de la recherche pratique. Il explique comment les gestes ont été collectionnés et comment la vidéo et le questionnaire ont été préparés. Nous avons utilisé différents dictionnaires pour trouver des gestes qui pourraient appartenir à la culture française ou à la culture estonienne. Nous avons regardé des émissions à la télévision et nous avons observé des gens en toutes circonstances. Nous avons utilisé l'ouvrage de Calbris et de Montredon "Des gestes et des mots pour le dire" (1986) pour compléter notre liste des gestes. Nous avons choisi pour le test 130 gestes.

Le troisième chapitre décrit aussi le test auquel ont été soumis des étudiants français et estoniens. Les gestes sont présentés sans contexte et sans voix. Les résultats de l'expérimentation prouvent que les emblèmes existent vraiment, puisque pas moins de 84 gestes ont été reconnus par une large majorité de Français, entre 70 % et 100 %, et 75 % des gestes ont été reconnus par une large majorité d'Estoniens, allant de 70 % à 100 %. Nous avons choisi 107 gestes français et 95 gestes estoniens.

Le chapitre finit par la description de la préparation technique du dictionnaire des gestes sur le CD. Il a fallu créer un nouveau programme pour le dictionnaire des gestes. une liste complète des mots-clés pour chaque possibilité de recherche.

Ce dictionnaire des gestes porte le nom *Petit dictionnaire des gestes* ou *Väike žestiraamat* et il est censé être utilisé par les étudiants en Lettres, par les apprenants de français ou d'estonien, par les psychologues, par les chercheurs spécialistes des langues de sourds-muets, par les personnes qui se présentent souvent en public (hommes politiques, hommes d'affaires, acteurs), les touristes, etc. Il s'agit d'un ouvrage pratique qui met en valeur les particularités Ce dictionnaire est bilingue – en français et en estonien. Les gestes sont présentés sur des clips de vidéo. On peut chercher les gestes dans les deux langues. Il y a deux possibilités pour effectuer une recherche :

- 1) selon l'accomplissement physique du geste (par exemple, on peut introduire le mot "pouce" et le programme trouve tous les gestes où le pouce a une importance spécifique) ;
- 2) selon la signification du geste (par exemple, on peut introduire le mot "bien" et le programme trouve tous les gestes qui ont une signification positive).

Pour nous aider à effectuer une recherche, le programme comprend aussi culturelles. Ce dictionnaire constitue la première collection de gestes estoniens. Il donne une bonne possibilité aux Estoniens de découvrir les gestes des Français et vice-versa. Le *Petit dictionnaire des gestes* aide à éviter des situations d'incompréhension.

7. KIRJANDUS

- Argentin, G.* 1989. Quand faire c'est dire... Liège-Bruxelles: Éditeur Pierre Mardaga.
- Argyle, M.* 1972. The Psychology of Interpersonal Behavior. London: Cox & Wyman Ltd.
- Axtell, Roger E.* 1993. Le pouvoir des gestes: guide de la communication non verbale. Paris: InterÉdition.
- Birdwhistell, R. L.* 1952. Introduction to Kinesics: An annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture. Lousville, Kentucky: University of Louisville.
- Birdwhistell, R. L.* 1970. Kinesics and Context. Essays on Body Motion Communication. Philadelphia: Pennsylvania University Press.
- Bitti, P. E. R., I. Poggi* 1991. Symbolic nonverbal behavior: Talking through gestures. – Fundamentals of Nonverbal Behavior. Ed. By R. S. Feldman & B. Rimé, New York: Cambridge University Press, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Bouissac, P.* Describing gestures: boundaries, scales and perspectives. www.semioticon.com/virtuals/talks/bouissac.htm, 30.05.2007.
- Calbris, G., J. Montredon* 1986. Des gestes et des mots pour le dire. Paris: Clé International.
- Calbris, G., L. Porcher* 1989. Geste et communication. Paris: Hatier – Crédif.
- Calbris, G.* 1990. Semiotics of French Gesture. Bloomington: Indiana University Press.
- Condillac, É. B.* 1746/1947. Essai sur l'origine des connaissances humaines, ouvrage où l'on réduit à un seul principe tout ce concerne l'entendement. Œuvres Philosophiques de Condillac. Paris: Georges LeRoy.
- Corballis, M. C.* 1999. The Gestural Origins of Language. – American Scientist 87, nr 2, 138–45.
- Carlo, de M.* 1998. L'interculturel. Paris: Clé International.
- Driessen, H.* 1992. Gestured masculinity: body and sociability in rural Andalusia. – A Cultural History of Gesture. Ed. by J. Bremmer, H. Roodenburg. Ithaka: Cornell University Press, 237–252.
- Efron, D.* 1972. Gesture, Race and Culture. Paris & Hague: Mouton. (Originally published in 1941 as Gesture and Environment. New York: King's Crown Press.)
- Ekman, P., W. V. Friesen* 1972. Hand Movements. – The Journal of Communication, Dec. Pennsylvania: Pennsylvania State University, 353–374.
- Encyclopédie Hachette Multimédia* 2001. Hachette Livre.

- Feyereisen, P., de J. D. Lannoy* 1991. *Gestures and Speech*. New York: Cambridge University Press.
- Grigorjeva, S. A., N. V. Grigorev, G. E. Kreidlin*, 2001. *Slovar jazōka russkih žestov*. Moskva – Viin: Jazōki Russkoi Kulturō, Wiener Slawistischer Almanach.
- Harrison, R. P., M. L. Knapp* 1972. *Toward an Understanding of Nonverbal Communication Systems*. – *The Journal of Communication*, Dec. Pennsylvania: Pennsylvania State University, 339–352.
- Hugo, de Saint-Victor* 1997. *L'oeuvre de Hugues de Saint-Victor, t. I, De institutione novitiorum, De virtute orandi, De laude caritatis, De arrha animae*, texte latin par Hugh B. FEISS et Patrice SICARD, traduction française par Dominique POIREL, Henri ROCHAIS et P. Sicard, introduction, notes et appendices par D. Poirel. Turnhout : Brepols.
- Ingenhoff, D., W. Schmitz H.* 2003. *A Motion Capture and Transmission Techniques for Sign Language. – Gestures. Meaning and Use (Proceedings)*. Ed. by M. Rector, I. Poggi, N. Trigo. Oporto: Edições Universidade Fernando Pessoa, 383–388.
- Ingerpuu, E.* 2000. *Etude des gestes communicatifs: une approche comparative franco-estonienne*, Mémoire de fin d'études. Tartu: Département de philologie germanique et romane, Université de Tartu.
- Ingerpuu, E.* 2002. *Etude des gestes des enseignants en classe de français langue étrangère*, Mémoire de fin d'études pédagogiques. Tartu: Département de philologie germanique et romane, Université de Tartu.
- Ingerpuu-Rümmel E.* 2004. *Les gestes communicatifs des français et des estoniens: une approche comparative. – L'image en questions: Procédures de mise en texte*. Ed. par M. Käsper, Tartu: Centre d'Etudes francophones Robert Schuman, Université de Tartu et les auteurs, 145–158.
- Kendon, A.* 1991. *Implications of Recent Research on Gesture and Sign Languages for the Gesture Theory of Language Origins*. <http://welcome.to/LOS>, 25.05.2007.
- Kendon, A.* 1995. *Andrea De Jorio – the first ethnographer of gesture?* – *Visual Anthropology*, 7, 375–394.
- Koehlin, B.* 1992. *Prolegomenon to the Elaboration of a New Discipline: Ethnogestics. – Advances in Nonverbal Communication*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 59–76.

- Kreidlin, G. E.* 2001. Towards the general semantic typology of emblematic gestures: The case of the Russian body language. – *Oralité et gestualité: interactions et comportements multimodaux dans la communication: actes du Colloque Orage 2001*. Aix-en-Provence, 18–22 juin 2001. Paris, Budapest, Torino, L’Harmattan, 245–248.
- Krenn, B., H. Pirker.* Defining the Gesticon: Language and Gesture Coordination for Interacting Embodied Agents. Austrian Research Institute for Artificial Intelligence.
http://www.ofai.at/research/nlu/NECA/publications/publication_docs/AISB_krenn_pirker.pdf, 30.05.2007.
- McNeill, D.* 1999. One ontogenetic universal and several cross-linguistic differences in thinking for speaking. Based on a plenary lecture of the same title given at the 6th International Cognitive Linguistics Conference, Stockholm, Sweden, 13 July. – [Manuscript], 1–28.
- Mehrabian, A.* 1972. *Nonverbal Communication*. Chicago – New York: Aldine – Atherton.
- Meo Zilio, G., S. Mejía* 1980–1983. *Diccionario de gestos, Espana e Hispanoamérica*. Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
- Morris, D.* 1997. *Le langage des gestes: un guide international*. Calmann-Lévy (Originally published in 1994 as *Body Talk*, London: Jonathan Cape).
- Nierenberg, G., H. Calero* 1986. *Lisez dans vos adversaires à livre ouvert*. Paris: France Loisirs (Originally published in 1971 as *How to Read a Person Like a Book*, Ed. First).
- Olsson, K.* 1998. *Teckenspråk Språklära Satslära*. Örebro: SIH Läromedel.
- Pavelin, B.* 2002. *Le geste a la parole*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- Payrató, L.* 1993. A Pragmatic View on Autonomous Gestures: A First Repertoire of Catalan Emblems. – *Journal of Pragmatics* 20. 193–216.
- Payrató, L.* 2003. What does ‘the same gesture mean’? A reflection on emblems, their organization and their interpretation. – *Gestures. Meaning and Use (Proceedings)*. Ed. by M. Rector, I. Poggi, N. Trigo. Oporto: Edições Universidade Fernando Pessoa, 73–82.
- Pease, A.* 1994. *Kehakeel: Kuidas lugeda mõtteid žestide järgi*. Varrak.
- Petrova, K., A. Predoeva* 2003. Jokes with Nonverbal Components: A Cross-cultural Analysis. – *Gestures. Meaning and Use (Proceedings)*. Ed. by M. Rector, I. Poggi, N. Trigo. Oporto: Edições Universidade Fernando Pessoa, 284–292.
- Place, U. T.* 1998. The role of the hand in the evolution of language.
<http://dbiref.kub.nl:2080/~place/utplace/HAND98.htm>, 20.05.2007.

- Posner, R.* 1972. *Theorie des Kommentierens: Eine Grundlagenstudie zur Semantik und Pragmatik.* Frankfurt am Main. Athenäum. 2. Aufl. 1980. Wiesbaden: Athenaion.
- Posner, R.* 1982. *Rational Discourse and Poetic Communication: Methods of Linguistic, Literary and Philosophical Analysis.* Berlin und New York: Mouton.
- Pueckler, C.* 2003. On Wilhelm Wundt's functional classification of gestures. – *Gestures. Meaning and Use (Proceedings)*. Ed. by M. Rector, I. Poggi, N. Trigo. Oporto: Edições Universidade Fernando Pessoa, 55–60.
- Serenari, M.* 2003. Examples from the Berlin Dictionary of Everyday Gestures. – *Gestures. Meaning and Use (Proceedings)*. Ed. by M. Rector, I. Poggi, N. Trigo. Oporto: Edições Universidade Fernando Pessoa, 110–117.
- Sherzer, J.* 1991. The Brazilian Thumbs-Up Gesture. – *Journal of Linguistic Anthropology*, Vol. 1, No. 2, 189-197.
- Shun-chiu, Y.* 2003. Conventional gestures as reference-images in ancient Chinese writing. – *Gestures. Meaning and Use (Proceedings)*. Ed. by M. Rector, I. Poggi, N. Trigo. Oporto: Edições Universidade Fernando Pessoa, 35–38.
- Tabata, Y., Y. Manabe* 2003. A Study on Hand Posture Recognition for Finger Character Learning System. *Gestures. Meaning and Use (Proceedings)*. Ed. by M. Rector, I. Poggi, N. Trigo. Oporto: Edições Universidade Fernando Pessoa, 377–381.
- Tenjes, S.* 1996. *Gestures in Dialogue. – Estonian in the Changing World.* Õim, H. (ed.), Tartu: University of Tartu, 163–192.
- Tenjes, S.* 2001. *Nonverbal Means as Regulators in Communication: Sociocultural perspectives.* *Dissertationes linguisticae universitatis Tartuensis nr 2.* (Supervisor Professor Haldur Õim, University of Tartu, Estonia. Reviewers: Professor Adam Kendon, University of Pennsylvania, USA, Professor Peeter Torop, University of Tartu, Estonia.) Tartu: Tartu University Press.
- Tenjes, S.* 2002a. Žestid keskajal. – *Akadeemia*, nr 1, 48–69.
- Tenjes, S.* 2002b. Kus keel ja käsi kokku saavad? – *Teoreetiline keeleteadus Eestis.* Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Tiit Hennoste, Haldur Õim (toimetajad). (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 255–271.
- Timčenko, T.* *Bendraukime lietuviu gestu kalba,* Philip Morris, Lietuva.

Tohiyama, Y. 2003. Japanese and American body movements: towards a potential database of world gestures. – Gestures. Meaning and Use (Proceedings). Ed. by M. Rector, I. Poggi, N. Trigo. Oporto: Edições Universidade Fernando Pessoa, 83–88.

<http://gamp.c.u-tokyo.ac.jp/~ueda/gestos/>, 20. juuli 2006.

<http://www.aslpro.com>, 30.05.2007.

<http://signonline.com>, 30.05.2007.